

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ

**КЎЗДАН КЕЧИРИШ ИНСТИТУТИНИ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ВА АМАЛИЙ МУАММОЛАРИ**

12.00.09–Жиноят процесси. Криминалистика, тезкор-қидирув ҳуқуқ ва суд экспертизаси

**Юридик фанлар доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2025

Фан доктори (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc)

Content of the abstract of the dissertation of the Doctor of Science (DSc)

Имомназаров Алишер Хасанович

Кўздан кечириш институтини назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммолари3-34

Imomnazarov Alisher Khasanovich

Theoretical-legal and practical problems of the inspection institute36-63

Имомназаров Алишер Хасанович

Теоретико-правовые и практические проблемы института осмотра64-70

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....71-73

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ

**КЎЗДАН КЕЧИРИШ ИНСТИТУТИНИ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ВА АМАЛИЙ МУАММОЛАРИ**

12.00.09–Жиноят процесси. Криминалистика, тезкор-қидирув ҳуқуқ ва суд экспертизаси

**Юридик фанлар доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2025

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2024.1.DSc/Yu299 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.proacademy.uz) ва “ZiyoNET” Ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Астанов Истам Рустамович
юридик фанлар доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Вахабжан Каримов
юридик фанлар доктори, профессор

Кулматов Шароф Асадович
юридик фанлар доктори, профессор

Рахмонова Сурайё Махмудовна
юридик фанлар доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Тошкент давлат юридик университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2025 йил 17 декабрь куни соат 10:00 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100190, Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Рихсий кўчаси, 9-уй. Тел./факс: (71) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (74-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100190, Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Рихсий кўчаси, 9-уй. Тел./ факс: (71) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz)

Диссертация автореферати 2025 йил 04 декабрь куни тарқатилди.
(2025 йил 04 декабрдаги 38-рақамли реестр баённомаси).

М.А.Аминжанова

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, юридик фанлар доктори, профессор

Ш.И.Шайзаков

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш котиби, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

В.Каримов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси, юридик фанлар доктори, профессор

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунёда жиноятчиликнинг олдини олиш муаммоси сўнги йилларда янада долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Жиноят полицияси халқаро ташкилоти (Интерпол) ҳамда Жаҳон банки томонидан эълон қилинган статистик маълумотларга кўра, 2017–2019 йиллар оралиғида бутун дунёдаги жиноятлар сони ҳар йили ўртача 2,2 фоизга камайиб борган бўлса, 2020 йилдан бошлаб жиноятлар сони 0,74 фоизга ўсиш орқали салбий натижа қайд этган¹. 2025 йилда кибержиноятлардан келтирилган зарар 10,5 трлн долларни, маълумотларнинг ўғирланишидан кўрилган зарар 2024 йилда 4,88 млн долларни ташкил этган, бу эса 2020 йилга нисбатан 20%га кўп.² Тадқиқотларда бундай салбий натижага сабаб сифатида кўпгина ҳолларда жиноятларни тергов қилиш самарадорлигининг етарли даражада эмаслиги, тергов сифатининг ҳам пастлигини кўриш мумкин. Хусусан, дастлабки, кечиктириб бўлмайдиган ва энг асосий тергов ҳаракатларидан бири бўлган, далилларни топиш, тўплашнинг энг муҳим усули бўлган кўздан кечириш тергов ҳаракатларидаги хато ва камчиликлар ушбу ҳолатни юзага келишига асосий сабабларидан ҳисобланади.

Жаҳонда кўздан кечириш тергов ҳаракатида замонавий тактик усул, техник воситалардан ва айнан сунъий интеллект ёрдамида, дронлар, 3D суратга олиш, 3D сканерлардан фойдаланиш, кўздан кечиришнинг одатий ва янги усул, воситаларини амалиётга жорий этиш, кўздан кечиришда рақамли далиллардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, олинган рақамли далилларни сақлаш жараёнларини хавфсизлаштириш, кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш алгоритмининг дастурий таъминотлар орқали шакллантириш, кўздан кечиришнинг янги турларини жорий қилиш, кўздан кечиришни истиқболини белгилаш учун янги назарий концепциялар ишлаб чиқишга оид илмий тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда. Бугунги кунда кўздан кечириш институтини назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларини ўрганиш, кўздан кечириш институтини истиқболини белгиловчи муҳим янгиликларни, замонавий технологияларни жорий қилиш, сунъий интеллект ёрдамида кўздан кечириш имкониятларини кенгайтириш, кўздан кечириш алгоритмларини шакллантириш, далилларни топиш ва сақлаш усулларини такомиллаштириш устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Республикамизда 2024 йилнинг 12 ойи давомида содир этилган 5357 та ўта оғир жиноятларнинг 689 таси, 71670 та оғир жиноятларнинг 55514 таси, 18176 та унча оғир бўлмаган жиноятларнинг 2238 таси фош этилмаган.³ Бундан ташқари, 2025 йилнинг 1 сентябрь ҳолатига олдинги йиллардан фош этилмасдан қолган қасддан одам ўлдириш жиноятлари 170 тани ташкил

¹ 2022 INTERPOL Global Crime Trend Summary Report. <https://www.interpol.int/en/content/download/18350/file/Global%20Crime%20Trend%20Summary%20Report%20EN.pdf>

² <https://www.kt-team.ru/blog/cybercrime-2025-cybersecurity-trends-risks>

³ Ички ишлар вазирлигининг “Электрон жиноят ҳуқуқий статистика” ахборот маркази маълумотлари.

қилган.¹ Ушбу жиноят ишларини таҳлил қилганда, уларнинг деярли барчаси “иссиқ изидан” фош қилиниши учун зудлик билан ҳодиса содир бўлган жой замонавий криминалистик техник воситалар ёрдамида лозим даражада кўздан кечирилмаганлиги, кўздан кечиришнинг тактик усуллари самарадорларини танлашда хатоликларга дуч келинганлиги, кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш ва далилларни топиш, тўплаш жараёнларида процессуал талабларга тўлиқ амал қилинмаслиги, кечиктириб бўлмайдиган бошқа тергов, тезкор қидирув тадбирларининг ўз вақтида ўтказилмаганлиги, кўздан кечириш алгоритмига риоя қилинмаганлиги, сунъий интеллект имкониятларидан, дронлар, 3D суратга олиш воситаларидан, 3D сканерлардан фойдаланилмаслиги, кўздан кечириш тергов ҳаракатларининг истиқболларини белгилаб берувчи концепциялар, стратегияларнинг мавжуд эмаслиги, кўздан кечириш жараёнларини амалга оширилишини белгиловчи норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг замонавий талабларга жавоб бермаслиги оқибатида фош қилинмасдан қолганлигини кўрсатди. Бош прокуратуранинг ҳисоботларига кўра, назорат қилувчи прокурорлар томонидан 2024 йил ва 2025 йилнинг 8 ойида ваколатли идораларнинг жиноят иши кўзғатиш, жиноят иши кўзғатишни рад қилиш, терговни тўхтатиш ва жиноят ишини тугатиш ҳақидаги жами 50 900 та ноқонуний ва асоссиз процессуал қарорлари бекор қилинган.² Ушбу процессуал қарорлар таҳлил қилинганида, кўплаб ҳолатларда кўздан кечириш жараёнида кўпол процессуал ва тактик камчиликлар ҳамда техник воситаларни қўллашда хатоларга йўл қўйилганлиги, бу борада мавжуд қоидаларга риоя қилинмаганлиги қарорларни бекор қилиш учун асос бўлганлигини кўриш мумкин. Булар эса, кўздан кечириш тергов ҳаракати бўйича чуқур илмий тадқиқот ўтказиш зарурлигидан далолат беради.

Ушбу диссертация тадқиқоти Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (2023), Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (1994), Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сон (2022), “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–6041-сон (2020) фармонлари, “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–3723-сон қарори (2018) ва ушбу соҳадаги бошқа қонунчилик ҳужжатларида назарда тутилган вазифалар ижросини таъминлашда муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот иши республика фан ва технологиялари ривожланишининг “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини

¹ ИИВ “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими маълумотномаси.

² Бош прокуратуранинг 2025 йил 8 ойлик “П шакл” ҳисоботи маълумотномаси.

шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи. Жиноят процессида кўздан кечириш институтининг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммолари бўйича илмий изланишлар етакчи хорижий тадқиқот марказлари ва халқаро ташкилотлар, шу жумладан University of Pennsylvania Carey Law School, Indiana University, University of California, University of San Francisco, New York University, Harvard Law School, East Tennessee State University (АҚШ), University of Exeter (Буюк Британия), Stockholms university (Швеция), Glasgow Caledonian University (Шотландия), Қозон юридик институти, Самара давлат университети, Саратов давлат ҳуқуқ академияси (Россия Федерацияси) томонидан олиб борилмоқда.

Хусусан, кўздан кечириш жараёнида замонавий технологиялардан фойдаланиш (University of Pennsylvania Carey Law School), рақамли маълумотларни кўздан кечириш ва далил сифатида эътироф этиш (Indiana University, University of California), мураккаб шароитларда кўздан кечиришни амалга ошириш (University of San Francisco), кўздан кечириш самарадорлигини янада ошириш орқали жиноят ишларини тергов қилиш муддатларини мақбуллаштириш ва одил судловни таъминлаш (New York University), ҳодиса жойини кўздан кечириш (East Tennessee State University),¹ жиноят жойини кўздан кечиришда техник воситалардан фойдаланиш ва экспертиза текшируви учун намуналар олиш (University of Exeter),² ҳодиса жойини кўздан кечириш жараёнида оёқ изларини тўплаш ва текшириш тартиби (Glasgow Caledonian University),³ ҳодиса жойини кўздан кечириш тартиби (Stockholms universitet),⁴ кўздан кечиришнинг тактик усулларини такомиллаштириш (Қозон юридик институти), ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини такомиллаштириш (Самара давлат университети), замонавий шароитларда ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг жиноят процессуал ва криминалистик жиҳатлари (Саратов давлат ҳуқуқ академияси) каби масалалар ушбу тадқиқотларнинг асосий мавзулари ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг умумий назарий асослари ҳуқуқшунос олимларимиздан Ғ.Абдумажидов, З.Ф.Иноғомжонова, Д.М.Миразов, Ф.М.Муҳитдинов, Б.Б.Ҳидоятлов, У.А.Тухташева, Д.Б.Базарова, А.Ш.Баратов, С.М.Рахмонова, Н.М.Қўшаев, Ш.Ф.Файзиев, Б.Б.Муродов, Ф.З.Мирзаев, И.Р.Астанов, Б.Х.Ражабовлар томонидан амалга оширилган.

¹ Fish, Jacqueline T., Larry S. Miller, Michael C. Braswell, and Edward W. Jr Wallace. "Crime Scene Investigation." Digital Commons @ East Tennessee State University, 2015. <http://amzn.com/1455775401>.

² Wyatt, David Mark. "Accomplishing technical and investigative expertise in everyday crime scene investigation." Thesis, University of Exeter, 2014. <http://hdl.handle.net/10871/17904>.

³ Burrow, J. Gordon. "Crime scene investigation: bare footprint collection and analysis." Thesis, Glasgow Caledonian University, 2015. <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.701002>.

⁴ Bull, Sofia. "A Post-genomic Forensic Crime Drama: CSI: Crime Scene Investigation as Cultural Forum on Science." Doctoral thesis, Stockholms universitet, Institutionen för mediastudier, 2012. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-81474>.

Кўздан кечиришни монографик тадқиқот сифатида фақатгина унинг бир тури Р.К.Абдуллаев томонидан “Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг криминалистик таъминоти” мавзусида ўрганилган.

Шунингдек, МДХ давлатларидан К.А.Алтухов, Н.Ф.Арешина, Э.У.Бабаева, А.В.Бачиева, К.А.Бегалиев, Н.С.Бокариус, М.В.Бондарева, Р.А.Вагапов, А.Н.Васильева, А.С.Волков, В.А.Волынский, Е.В.Воротникова, Р.Б.Гандалоев, М.В.Головин, А.Г.Гульянц, А.В.Далинин, З.Б.Дачаев, А.И.Дворкин, С.Д.Долгинов, Н.А.Духно, Е.В.Егорова, М.И.Еникеев, А.Г.Жданов, М.В.Жижина, А.Н.Иванов, К.П.Индык, Е.П.Кадатенко, Ю.А.Ковтун, М.М.Колесникова, В.П.Колмаков, Д.В.Королева, К.А.Костенко, Л.Б.Краснова, С.К.Крепышева, В.В.Кузнецов, С.М.Курбатова, В.С.Мамонов, К.А.Муреев, А.В.Никитин, В.Н.Остапенко, И.Ф.Патраш, Е.В.Прокофьева ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган.

Ғарб мамлакатлари олимларидан эса А.Ј. Fisher Barry ҳодиса жойини кўздан кечириш усуллари, R. Hal Arenstein, J. Dexter Bartlett ҳодиса жойини кўздан кечириш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун тавсиялар, R. Janet, M. Daniel, R. Laurie, T. Jeremy жиноятларни тергов қилишда ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг ўзига хос жиҳатлари, T. Marilyn Miller ҳодиса жойини кўздан кечириш тергов ҳаракатига кириш, E. Sean Goodison, C. Robert Davis, A. Brian Jacksonлар рақамли далиллар ва АҚШ жиноий адлия тизимида рақамли далилларни янада самаралироқ олиш ва улардан фойдаланиш учун технологик ва бошқа эҳтиёжларни аниқлаш, Uematsu Tadashi кўздан кечириш услуги каби йўналишларда монографик тадқиқотлар олиб боришган.

Ушбу диссертация иши эса юқоридаги тадқиқот ишларидан кўздан кечириш институтини назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларини тадқиқ қилиш бўйича комплекс илмий тадқиқотлиги билан ва бошқа олимлар томонидан кўздан кечириш тергов ҳаракати комплекс ўрганилмаганлиги билан фарқланади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот иши Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг илмий тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Кўздан кечириш институтини назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммолари” мавзусидаги устувор йўналишлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади кўздан кечириш институтини назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларини ўрганиш ва улардан келиб чиқиб ушбу институтни такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

кўздан кечириш тушунчаси, вазифалари ва ўзига хос хусусиятларини назарий жиҳатдан таҳлил этиш;

кўздан кечириш институтининг ривожланиш тарихини ўрганиш;

тергов ҳаракатлари тизимида кўздан кечиришнинг ўрни ва бошқа тергов ҳаракатлари билан ўзаро нисбатини таҳлил қилиш;

кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турларини қиёсий ўрганиш;

ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш;

мурдани кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш;
нарс ва ҳужжатларни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

рақамли маълумотларни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш;

кўздан кечиришда замонавий технологиялар имкониятларини қўллаш муаммолари таҳлилини амалга ошириш;

кўздан кечириш иштирокчилари билан боғлиқ муаммоларини тадқиқ этиш;

кўздан кечириш жараёни ва натижаларини қайд этиш муаммолари таҳлилини амалга ошириш;

кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид халқаро стандартларни ўрганиш;

хорижий мамлакатлар қонунчилигида кўздан кечириш билан боғлиқ нормаларни қиёсий жиҳатдан тадқиқ этиш;

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида кўздан кечириш институтини ривожлантириш истиқболларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти кўздан кечириш институтининг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларига оид ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар тизими ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказиш самарадорлигини оширишга оид қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, илғор хорижий тажриба ва илмий-назарий қарашлардан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда тарихий, қиёсий-ҳуқуқий, тизимли тузилмавий, мантиқий, статистик маълумотлар таҳлили, ижтимоий сўров, илмий манбаларни тадқиқ этиш, қонун ҳужжатларини илмий шарҳлаш каби назарий, индукция, дедукция, кузатув каби амалий усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагиларда намоён бўлади:

кўздан кечириш чоғида топилган ва олинган барча излар, нарсалар, ҳужжатлар билан бирга электрон маълумотлар ҳам баённомада кўрсатилиши кераклиги, электрон маълумотларни мутахассис иштирокида қабул қилиб олиш тартибини белгилаш лозимлиги асослантирилган;

далиллар тақдим этилган ашёлар ва ҳужжатлар билан бир қаторда электрон маълумотларни қабул қилиш орқали ҳам тўпланиши, рақамли далиллар билан боғлиқ кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш чоғида кўрсатувларнинг ишончлилигини масофадан туриб текшириш учун ахборот тизимларидан фойдаланилиши мумкинлиги асослантирилган;

рақамли далилларни далил тури сифатида белгилаш, давлат сирлари бўлган нарсаларни ёки ҳужжатларни ёхуд электрон маълумотларни кўздан

кечириш тартибини белгилаш, кўздан кечириш бўйича тергов ҳаракатлари олиб борилаётганда мутахассис иштирокисиз олинган электрон маълумотлар номақбул далиллар деб топилиши, электрон маълумотларни кўздан кечириш объекти сифатида белгилаш, электрон маълумотларни кўздан кечириш тартибини белгилаш лозимлиги асослантирилган;

суд-тиббий экспертизаси амалиётига виртуал аутопсия тадқиқотини босқичма-босқич жорий этиш лозимлиги асослантирилган;

ҳодиса жойини кўздан кечирган терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов органлари томонидан судга оид экспертизалар тайинлаш жараёнини рақамлаштириш ва уни “E-ekspertiza” электрон ахборот тизимига юбориш орқали экспертиза муассасалари билан ўзаро электрон ахборот алмашинувини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқлиги асослантирилган;

кўздан кечиришга оид тергов амалиётини ва қонунчиликни такомиллаштириш, терговчиларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини қайта кўриб чиқиш тартибини белгиловчи концепция ишлаб чиқиш ҳамда ҳодиса жойини кўздан кечириш тартибини белгиловчи Йўриқнома нормаларини моддий техник базасини янгилаш ва ахборот тизимларини қиритиш орқали такомиллаштириш лозимлиги асослантирилган;

ҳолислар иштирокида ўтказилиши шарт бўлган тергов ҳаракатларини аудио ва видеоёзув воситаларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириш тартибини кенгайтириш, терговчиларнинг ҳодиса жойига боришини мониторинг қилиш, тергов ҳаракатларини расмийлаштириш жараёнини автоматлаштириш ҳамда уларнинг натижаларини электрон шаклда олиш, шунингдек тергов ҳаракатлари устидан онлайн назорат қилиш лозимлиги асослантирилган;

ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, далилларни тўплашни рақамлаштириш мақсадида кўп функцияли “E-tergov” дастурий таъминотини жорий этиш, махсус “планшет”лар орқали сунъий интеллектдан фойдаланиш кераклиги асослантирилган;

турар жой ва бошқа кўчмас мулк дахлсизлиги қонун билан кафолатланиши, қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари ҳеч ким бировнинг турар жойига ёки бошқа кўчмас мулкига унинг ихтиёрига қарши қилиши мумкин эмаслиги асослантириб берилган;

кўздан кечириш жараёнида фақатгина жиноят ишига алоқадор бўлиши мумкин бўлган буюмлар олиб қўйилиши, шунингдек кўздан кечириш вақтида жиноят ишига алоқадор бўлмаган, бироқ тақиқланган ёки бошқа жиноятга дахлдор ашёлар аниқланган тақдирда улар олиб қўйилиши мумкинлиги ва бу ҳақда баённомада қайд этилиши лозимлиги асослантирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагиларда намоён бўлади:

кўздан кечириш тергов ҳаракатида ишлатиладиган махсус “планшет”ни амалиётга жорий қилиш орқали “E-tergov” дастурий таъминоти лойиҳаси тайёрланди;

кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш ва натижаларини расмийлаштиришга қаратилган “электрон жиноят иши” дастурий таъминоти лойиҳаси ишлаб чиқилди;

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Олий суди, Давлат хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги, Давлат божхона қўмитаси ва Давлат солиқ қўмитасининг 2018 йил 1 мартдаги Қўшма қарори билан тасдиқланган “Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисида”ги Йўриқноманинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилди;

“2025–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида кўздан кечириш тергов ҳаракатини такомиллаштириш истиқболлари” номли Концепция лойиҳаси ишлаб чиқилди ва унда прокуратура органларида тергов органлари фаолиятининг ҳолати ҳамда кўздан кечириш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш масалалари, таклиф ҳамда тавсиялар назарда тутилди;

кўздан кечириш далилларни тўплаш усулини ўтказишда йўл қўйилаётган камчиликлар рўйхати шакллантирилди;

кўздан кечириш тергов ҳаракати турлари бўйича уларни ўтказиш алгоритми яратилди;

кўздан кечиришда фойдаланиладиган замонавий технологиялар ва сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш имкониятини берувчи техник воситалар ва уларнинг самарадорлиги асослантилди;

кўздан кечириш тергов ҳаракати, уни ўтказиш тартиби бўйича ягона тартибни жорий қилишга қаратилган суриштирувчилар ва терговчилар ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун услубий қўлланма тайёрланди.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Тадқиқотда мавзуга алоқадор норматив ҳуқуқий ҳужжатлар, илғор хориж тажрибаси, ижтимоий сўровлар, статистик маълумотлар, 1000 дан ортиқ жиноят ишлари ўрганилган. Тадқиқот доирасида шакллантирилган хулосалар апробациядан ўтган ҳамда етакчи илмий тадқиқот нашрларида (миллий ва хорижий) чоп этилган.

Тадқиқ этилаётган мавзу доирасида 300 дан ортиқ терговчи ва прокурорлар ҳамда ҳуқуқшунос олимлар ўртасида ижтимоий сўровнома ўтказилган.

Тадқиқот иши юзасидан шакллантирилган натижалар ваколатли органлар томонидан ижобий баҳоланган ва тегишли далолатномалар билан тасдиқланган ҳамда амалиётга жорий қилинган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти кўздан кечиришнинг назарий-ҳуқуқий асосларига оид тушунчаларни такомиллаштиришга, ушбу институтнинг концептуал асослари тадқиқ қилинишига, илғор хорижий мамлакатлар тажрибасини қиёсий тадқиқ қилишга хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти, ишда шакллантирилган таклиф ва тавсиялар асосида кўздан кечириш амалиётини

такомиллаштиришда намоён бўлади. Хусусан, суриштирув, тергов органларининг фаолиятини тартибга солиш, ҳаракатлар кетма-кетлигини шакллантириш орқали амалиётда юзага келиши мумкин бўлган камчиликларни бартараф этиш, кўздан кечириш иштирокчиларининг вазифа тақсмотини тўғри белгилаш, намуналарни олиш, сақлаш, утилизация қилиш тартибларини такомиллаштириш, замонавий технологиялар (сунъий интеллектдан фойдаланиш) каби тадқиқотлар олиб бориш учун фойдаланишда намоён бўлади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Кўздан кечиришни такомиллаштиришга оид тадқиқот натижалари қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

кўздан кечириш чоғида топилган ва олинган барча излар, нарсалар, хужжатлар билан бирга электрон маълумотлар ҳам баённомада кўрсатилиши кераклиги ҳақидаги таклифдан ЖПКнинг 141-моддаси иккинчи қисмига ўзгартириш киритишда, электрон маълумотларни мутахассис иштирокида қабул қилиш тартибини белгилашга оид таклифдан ЖПКнинг 204¹-моддаси учинчи қисмини шакллантиришда фойдаланилган (Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузуридаги Парламент тадқиқотлари институтининг 2025 йил 24 сентябрдаги 9/dn-191-сон далолатномаси). Ушбу таклифларнинг амалга оширилиши кўздан кечиришда топилган электрон маълумотларни расмийлаштиришни такомиллаштириш ва мутахассиснинг уларни тўғри қабул қилиб олиш тартибини белгилашга хизмат қилади;

электрон маълумотларни қабул қилиш орқали ҳам далиллар тўпланиши мумкинлиги ҳақидаги таклифдан ЖПКнинг 87-моддаси биринчи қисмини ўзгартиришда, рақамли далиллар билан боғлиқ кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш чоғида ахборот тизимларидан фойдаланилиши мумкинлиги тўғрисидаги таклифдан ЖПКнинг 132-моддасини тўртинчи қисм билан тўлдиришда фойдаланилган (Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузуридаги Парламент тадқиқотлари институтининг 2025 йил 24 сентябрдаги 9/dn-191-сон далолатномаси). Ушбу таклифларнинг жорий этилиши рақамли технологиялар ёрдамида кўрсатувларнинг ишончлилигини масофадан текшириш имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади;

рақамли далилларни далил тури сифатида белгилаш, электрон маълумотларни кўздан кечиришдаги тартибини белгилаш, кўздан кечириш бўйича тергов ҳаракатлари олиб борилаётганда мутахассис иштирокисиз олинган электрон маълумотлар номақбул далиллар деб топилиши, электрон маълумотларни кўздан кечириш объекти сифатида белгилашга оид таклифлардан ЖПКнинг тегишлича 81-моддаси иккинчи қисми, 89-моддаси биринчи қисми, 95¹-моддаси тўртинчи қисми, 135-моддаси биринчи қисми ҳамда 140-моддаси биринчи ва иккинчи қисмларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 24 декабрдаги далолатномаси). Ушбу таклифларнинг амалга оширилиши рақамли далилларнинг процессуал мақомини мустаҳкамлаш ва улардан тергов жараёнида фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади;

суд-тиббий экспертизаси амалиётига виртуал аутопсия тадқиқотини жорий этишга оид таклифлардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 8 сентябрдаги “Суд-экспертлик фаолиятини янада такомиллаштириш ва соҳага замонавий технологияларни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-270-сонли қарорининг 11-бандини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Соғлиқни сақлаш вазирлиги Республика суд-тиббий экспертиза илмий-амалий марказининг 2025 йил 24 сентябрдаги 01-03/1431-сон далолатномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилиши кўздан кечириш самарадорлигини оширишга ва ўлим сабабларини аниқлашнинг янгича усуллари жорий этишга хизмат қилади;

ҳодиса жойини кўздан кечириш жараёнини рақамлаштириш ва уни “E-ekspertiza” ахборот тизими орқали юбориш ҳамда электрон ахборот алмашинувини йўлга қўйиш ҳақидаги таклифлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 8 сентябрдаги “Суд-экспертлик фаолиятини янада такомиллаштириш ва соҳага замонавий технологияларни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-270-сонли қарори 2, 4-бандларининг “а”, “б” кичик бандларини ҳамда ушбу қарор билан тасдиқланган Дастурнинг 37-бандини тайёрлашда инobatга олинган (Х.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертиза марказининг 2025 йил 24 сентябрдаги 29/1-1341-сон далолатномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилиши кўздан кечириш натижасида олинган далилларни экспертиза текшируви учун юборилиши механизмларини янада соддалаштиришга ҳамда соҳага замонавий технологияларни жорий этишга хизмат қилади;

кўздан кечиришга оид тергов амалиётини ва қонунчиликни такомиллаштириш, терговчиларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини қайта кўриб чиқиш, кўздан кечиришга оид моддий техник база ва ахборот тизимларини янгилашга оид таклифлардан “Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисида”ги Йўриқноманинг янги лойиҳасини ишлаб чиқишда, шунингдек “2025–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида кўздан кечириш тергов ҳаракатини такомиллаштириш истиқболлари” номли Концепция лойиҳасини тайёрлашда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 27 октябрдаги 15/02-1-2025-сонли далолатномаси). Мазкур таклифларнинг амалиётга жорий этилиши кўздан кечиришга оид тергов амалиётини ва қонунчиликни янада такомиллаштиришга хизмат қилади;

холислар иштирокида ўтказилиши шарт бўлган тергов ҳаракатларини аудио ва видеоёзув воситаларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириш тартибини кенгайтиришга, терговчиларнинг ҳодиса жойига боришини мониторинг қилиш, тергов ҳаракатларини расмийлаштириш жараёнини автоматлаштириш ҳамда уларнинг натижаларини электрон шаклда олиш, шунингдек тергов ҳаракатлари устидан онлайн назорат қилишга оид таклифлардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тергов фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда тергов сифатини оширишга

қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони лойиҳасининг 5-банди “б” кичик банди ва 10-бандини ишлаб чиқишда инобатга олинган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 8 апрелдаги далолатномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилиши кўздан кечиришда далилларни қайд этишнинг ишончлилигини ошириш ва шаффофлигини таъминлаш орқали жиноятларни очиш даражасини яхшилашга хизмат қилади;

ходиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, далилларни тўплашни рақамлаштириш мақсадида кўп функцияли “Е-tergov” дастурий таъминотини жорий этиш, махсус “планшет”лар орқали сунъий интеллектдан фойдаланишга оид таклифидан “Е-tergov” дастурий таъминотини яратиш ва амалиётга жорий этиш тўғрисида”ги “Йўл харитаси”нинг 1, 3, 5 ва 6-бандларини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2025 йил 20 январдаги далолатномаси). Ушбу таклифнинг амалга оширилиши тергов жараёнини рақамлаштириш орқали жиноят ишлари бўйича ҳақиқатни аниқлаш имкониятларини кенгайтириш, замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда тергов ҳаракатларининг сифатини ошириш ва халқаро стандартлар даражасига кўтаришга ёрдам беради;

турар жой ва бошқа кўчмас мулк дахлсизлиги қонун билан кафолатланиши, қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари ҳеч ким бировнинг турар жойига ёки бошқа кўчмас мулкига унинг ихтиёрига қарши кириши мумкин эмаслиги тўғрисидаги таклифдан янги таҳрирдаги ЖПК лойиҳасининг 12-моддасини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 ноябрдаги далолатномаси). Ушбу таклифнинг жорий этилиши кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишда турар жой дахлсизлигига оид конституциявий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш имкониятларини оширишга хизмат қилган;

кўздан кечириш жараёнида фақатгина ишга алоқадор бўлиши мумкин бўлган буюмлар ёки жиноят ишига алоқадор бўлмаган, бироқ тақиқланган ёки бошқа жиноятга дахлдор ашёлар олиб қўйилиши мумкинлиги ва бу ҳақда баённомада қайд этилиши лозимлиги тўғрисидаги таклифдан янги таҳрирдаги ЖПК лойиҳасининг 167-моддасининг олтинчи қисмини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 ноябрдаги далолатномаси). Бу таклифнинг жорий этилиши кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишда қонунийликни таъминлаш асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 5 та (3 та халқаро, 2 та республика) илмий-амалий конференцияларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 23 та илмий иш, шу жумладан, 2 та монография, ОАК томонидан диссертациянинг асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган журналларда 16 та илмий мақола, шундан 14 та миллий ва 2 та халқаро журналларда, конференцияларда 5 та, шундан 2 та миллий, 3 та хорижий мақола ва тезислар чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертациянинг тузилиши

кириш, 14 та параграфдан иборат тўртта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 260 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** (докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси) қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги, диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация мавзуининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, усуллари, илмий янгилиги ва амалий натижаси, тадқиқот натижаларининг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти, жорий қилиниши, апробацияси, натижаларининг эълон қилинганлиги, диссертациянинг ҳажми ва тузилиши ёритилган.

Диссертациянинг **“Жиноят процессида кўздан кечиришнинг юридик табиати таҳлили”** деб номланган биринчи бобида жиноят процессида кўздан кечириш тушунчаси, вазифалари ва ўзига хос хусусиятлари, тергов ҳаракатлари тизимида кўздан кечиришнинг ўрни ва бошқа тергов ҳаракатлари билан ўзаро нисбати, кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари таҳлил қилинган.

Муаллиф миллий ва хорижий жиноят процессуал ҳуқуқи олимларининг (М.Чутбаев, Ш.Файзиев, Д.Миразов, А.Васильев, С.Курбатова, Т.Шкодина, Р.Белкин, В.Колмаков, А.Аленников, Н.Селиванов, В.Божьев, Б.Гаврилов) позицияларини ўрганиш асосида кўздан кечириш тушунчасининг қуйидаги таърифини ишлаб чиққан: кўздан кечириш — бу кўздан кечиришга ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан жиноят иши ёки терговга қадар текширув материаллари доирасида ҳақиқатни аниқлаш учун муҳим эканлиги эҳтимоли мавжуд бўлган объектларнинг хусусиятлари ва таркибини бевосита ёки билвосита аниқлаш, кузатиш, баҳолаш ва қайд этишдан иборат бўлган тергов ҳаракати ҳисобланади.

Диссертант кўздан кечиришнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатган: кўздан кечириш ҳар қандай шахс томонидан эмас, балки айнан давлат томонидан кўздан кечириш ваколоти берилган органлар ва мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади; кўздан кечириш жиноят иши ёки терговга қадар текширув материаллари доирасида ҳақиқатни аниқлаш учун муҳим эканлиги эҳтимоли мавжуд бўлган объектларга нисбатангина ўтказилади; кўздан кечириш объектлари рўйхати ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарсалар ва ҳужжатларни, электрон маълумотларни ўз ичига олади.

Диссертант кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари бўйича қуйидаги муаллифлик таърифларини ишлаб чиққан:

– дастлабки кўздан кечириш – кўздан кечириладиган объектни ваколатли мансабдор шахслар томонидан жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган қоидаларига риоя этган дастлабки тарзда унинг статик ҳолатини текшириш тушунилади;

– қўшимча кўздан кечириш – дастлабки кўздан кечиришда ўрганилаётган объект қисман ўрганилганда ва кўздан кечириш ноқулай шароитларида ўтказилганда, дастлабки кўздан кечиришдан кейин ишга жиноят жойидан янги объектлар топилганда, уни ўрганиш жараёнида бўшлиқлар қолганда, кўздан кечириш жойи бир неча бўлиб, улардан бир ёки бир нечаси кўздан кечирилмай қолганда, далиллар тўлиқ олинмаганда дастлабки кўздан кечиришни тўлдириш мақсадида ўтказиладиган кўздан кечиришнинг бир туридир;

– қайта кўздан кечириш – дастлабки кўздан кечириш жараёни, яъни унинг ўтказилиш тартиби ва усули, унинг процессуал талабларга риоя қилиб бажарилиши, далилларни олиш ва расмийлаштириш жараёнлари сифатсиз амалга оширилганда ёки жиноят иши бошқа терговчига ўтиб ҳодиса жойини қайта кўздан кечиришга эҳтиёж сезилганда ўтказиладиган кўздан кечириш туридир.

Тадқиқотчи ЖПК 136-моддасини қўшимча ва қайта кўздан кечириш ўтказиш асослари билан тўлдириш зарурлиги тўғрисида хулосага келган.

Тергов ҳаракатлари тизимида кўздан кечиришнинг ўрни ва бошқа тергов ҳаракатлари билан ўзаро нисбатини таҳлил қилиб, диссертант тергов ҳаракатлари тушунчасига қуйидаги таърифни таклиф этган: “Тергов ҳаракатлари - бу ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан исбот қилишда фойдаланиш учун зарур бўлган маълумотларни олиш мақсадида тергов ва суд ҳаракатлари шаклида амалга ошириладиган далилларни тўплаш усуллариidir”.

Муаллиф кўздан кечиришнинг бошқа тергов ҳаракатларидан фарқли жиҳатларини аниқлаб, у ўзининг мақсади, ўтказиш тартиби эркинлиги, хусусан, терговга қадар текширув босқичида ҳам ўтказиш мумкинлиги, судга қадар иш юритиш давомида амалга оширилганда алоҳида қарорнинг қабул қилиниши ёки санкция олинishi талаб этилмаслиги, кўздан кечириш тартибининг қатъий қоидалар билан чегараланмаганлиги каби хусусиятлари билан ажралиб туришини асослаган.

Диссертацияда кўздан кечириш мақсади ҳақиқатни аниқлаш ва исбот қилиш учун зарур бўлган ёки зарур бўлиши эҳтимоли мавжуд бўлган маълумотлар ва ҳолатларни аниқлаш, идрок этиш ва қайд этишдан иборат эканлиги асослаб берилган. Шу билан бирга, кўздан кечириш қуйидаги вазифалардан иборатлиги кўрсатилган: жиноят излари ва ашёвий далилларни топиш; ҳодиса содир бўлган вазиятни ўрганиш; жиноят ҳодисаси ҳақиқатда мавжуд ёки мавжуд эмаслигини ўрганиш; иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаштириш.

Тадқиқотчи ЖПК қабул қилингандан бошлаб то 2016-2017 йилларгача, яъни 20 йилдан ортиқ давр давомида ушбу тергов ҳаракатига ўзгартиш ва

кўшимчалар киритилмаганлигини, ҳозирги кунга қадар ҳам ушбу ҳолат давом этаётганлигини таъкидлаб, жиноят-процессуал қонунчиликнинг кўздан кечиришга оид нормаларини замон талабларидан келиб чиқиб ривожлантириш лозимлигини изоҳлаган.

Ушбу масалада хорижий тажрибани ўрганиб, муаллиф рақамли маълумотларни кўздан кечиришнинг процессуал тартибини такомиллаштириш зарурлигини асослаган. Хусусан, рақамли маълумотлар матнли, график ахборотлар, фото-, аудио-, видеоёзувлар, ахборот тизимлари, веб-сайтлар ва ижтимоий тармоқлардаги маълумотлар, уларнинг метамаълумотлари электрон шаклларда учраши маълум қилинган.

Муаллиф кўздан кечириш тергов ҳаракатини амалга оширишда рақамли технологиялардан фойдаланишни ҳамда процессуал ҳаракатда иштирок этиш учун фуқароларни жалб қилишнинг имкони бўлмаган ҳолларда, хусусан бу уларнинг ҳаётига хавф туғдирса, тергов ҳаракати баённомасида фуқароларни жалб қилиш мумкин эмаслиги сабаблари кўрсатилган ҳолда уларнинг натижаларини қайд этишни таклиф қилган.

Диссертацияда кўздан кечиришнинг ҳар бир алоҳида турини ўтказишнинг процессуал тартибини такомиллаштириш масаласига ҳам алоҳида тўхталиб ўтган. Хусусан, муаллиф томонидан дастлабки кўздан кечиришда кўздан кечириш объекти тўлиқ ўрганилмаган ёки унда бўшлиқлар мавжуд бўлганда, у кўшимча равишда кўздан кечирилиши, шунингдек айнан бир объектни қайта кўздан кечириш қуйидаги ҳолларда амалга оширилиши мумкинлиги асослаб берилган: объектни самарали кўздан кечириш учун дастлабки кўздан кечириш шароити қулай бўлмаганда; дастлабки кўздан кечиришдан сўнг янги маълумотлар олинганда; дастлабки кўздан кечириш сифатсиз амалга оширилганда.

Тадқиқотнинг кўздан кечиришнинг тарихига оид қисмида ушбу институт ҳақидаги дастлабки маълумотлар Ҳиндистоннинг “Ману қонунлари”да берилганлиги, Хитой тиббиёт манбаларидан ҳисобланган “Си-Юань-лу” асарида мурдани кўздан кечиришга дастлабки маълумотлар берилганлиги, исломда кўздан кечириш тергов ҳаракати қозиликлар томонидан амалга оширилганлиги, кўздан кечириш тергов ҳаракати институтининг биринчи тўла-тўқис тилга олиниши 1864 йилги жиноят иш юритуви Низомида ўз аксини топганлиги баён қилинган. Бундан ташқари, 1922, 1929, 1959 йилги ЖПКларда кўздан кечириш тергов ҳаракатларига алоҳида нормалар киритилганлиги изоҳланган. Шундан сўнг 1994 йил Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси қабул қилинганлиги билан ушбу тартиблар янада такомиллашганлиги ва кейинги ислохотлар баён қилинган.

Тадқиқотчи томонидан ушбу бобда илгари сурилган таклиф ва тавсиялар жиноят процессида кўздан кечириш институтини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш ҳамда процессуал тартибини замонавий талаблар асосида ривожлантиришга хизмат қилади.

Диссертациянинг **“Жиноят процессида айрим объектларни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятлари”** деб номланган иккинчи бобида

ходиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, мурдани кўздан кечириш, нарса ва ҳужжатларни кўздан кечириш ҳамда рақамли маълумотларни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилган.

Тадқиқот ишида ҳодиса жойи тушунчасига нисбатан муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган бўлиб, унга кўра ҳодиса жойи – бу ҳудуд, сув майдони, ер майдони, сув юзаси, сув ости муҳити, ер ости табиий тузилиши ёки сунъий иншоот, унинг ичидаги ноқонуний ҳаракат (ҳаракатсизлик) ёки унинг зарарли оқибатлари содир бўлган ёхуд тергов қилинаётган ҳодисага алоқадор бўлган излар мавжуд бўлган жой эканлиги асослаб берилган.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш деганда, иш бўйича ҳодиса содир бўлган жойнинг ҳолатини аниқлаш, қайд этиш ва ўрганиш, ҳодиса жойида жиноят содир этилганлиги ёки унинг излари борлиги ҳақида маълумотларни аниқлашга қаратилган кўздан кечириш тергов ҳаракатининг алоҳида тури эканлиги илмий жиҳатдан асослаб берилган. Ушбу тергов ҳаракатининг кечиктириб бўлмайдиган хусусияти алоҳида таъкидланиб, жиноят ҳақида хабар келиб тушганидан сўнг ҳодиса жойи тезда кўздан кечирилмаса, жиной ҳодиса содир этилган ҳолат ва вазиятнинг ўзгариб кетиши мумкинлиги асослантилган.

Терговга қадар текширув босқичида далилларни тўплаш ва қайд этиш сифати ва самарадорлигини янада ошириш мақсадида ЖПКнинг 329-моддасининг иккинчи қисмидаги “ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш” жумласини “кўздан кечириш” жумласига алмаштириш таклиф этилган. Бу эса терговга қадар текширув босқичида кўздан кечиришнинг барча турларидан фойдаланиш имкониятини яратишга хизмат қилиши асослаб берилган.

Мазкур ўзгартириш мурданинг қисмларини кўздан кечиришда турлича тергов амалиётини олдини олишга хизмат қилиши, шунингдек, мурдани кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишда суд-тиббиёт соҳасидаги мутахассис шифокорнинг иштироки мажбурийлиги асослаб берилган.

Нарса ва ҳужжатлар, электрон маълумотларни кўздан кечириш самарадорлигини ошириш нафақат уларни кўздан кечириётган шахснинг жавобгарлиги ва малакасини, балки қонун чиқарувчи томонидан ишни тергов қилиш жараёнида унинг фаолияти самарадорлиги учун зарур бўлган аниқ қоидалар ва тавсияларни ишлаб чиқиши ҳамда амалиётга жорий этиши назарда тутилиши таклиф этилган. Бунда нарса ва ҳужжатлар, электрон маълумотларни кўздан кечиришда уларнинг турига қараб, техник воситалардан фойдаланиш тартиби ва шартлари, мутахассисларни жалб этиш масалалари ҳам ёритиб берилган.

Диссертацияда рақамли далиллар бўйича турли хил фикрлар таҳлил этилиб, қонунчиликда рақамли далиллар тушунчасини қўллаш таклиф этилган. Чунки, электрон сўзи маълум бир қурилмага нисбатан қўлланиладиган тушунча ҳисобланиши таъкидланган. Бунда, рақамли далиллар бошқа далил турларидан алоҳида ўзига хос хусусиятларга эга бўлганлиги учун ҳам уларни далилларнинг алоҳида тури сифатида баҳолаш

мумкинлиги илмий асослаб берилган. Шу билан бирга, рақамли далилларни олиш ва қайд этишда мутахассисларнинг иштироки мажбурийлиги, улар махсус билим ва кўникмаларга эга бўлиши кераклиги асослаб берилган.

Рақамли далиллар тушунчасига нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган: “Рақамли далиллар - иш учун аҳамиятли ҳолатлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган рақамли маълумотлар, яъни матнли, график ахборотлар, фото-, аудио-, видеоёзувлар, ахборот тизимлари, веб-сайтлар ва тармоқлардаги қийматланган ахборотлар ҳисобланади”. Бунда рақамли далилларнинг қийматланиши уларнинг яхлитлиги ва ишончилигини таъминлашнинг асосий шarti эканлиги илмий жиҳатдан асослаб берилган.

Рақамли маълумотларнинг кўздан кечириш объекти сифатида рақамли қурилмаларни, уларнинг тизимларини, тармоқлар ва рақамли ахборот ташувчилар ҳамда улардаги ахборотлар (жиноят изларини) киритилиши мумкинлиги асослаб берилган ҳамда рақамли маълумотларни кўздан кечиришнинг қуйидаги турлари ажратиб кўрсатилган: 1) рақамли қурилмаларни кўздан кечириш; 2) рақамли ахборотларни кўздан кечириш. Мазкур турларнинг ҳар бирининг ўзига хос хусусиятлари илмий жиҳатдан таҳлил этилиб, уларни амалга ошириш тартиби ва шартлари очиб берилган.

Диссертациянинг **“Кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш билан боғлиқ айрим муаммолар таҳлили”** деб номланган учинчи бобида замонавий технологияларни қўллаш муаммолари, кўздан кечириш иштирокчилари билан боғлиқ муаммолар ҳамда кўздан кечириш жараёни ва натижаларини қайд этиш билан боғлиқ муаммолар таҳлил қилинган.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш дастлабки, энг муҳим тергов ҳаракати сифатида сўнгги криминалистик техникалар яратадиган интерактив ва замонавий шартларга мослашиши лозимлиги асослантирилган. Хусусан, бугунги кунда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда учувчисиз учиш аппаратларидан фойдаланиш, ҳодиса содир бўлган жойни тасвирга олишнинг энг истикболли усулларида бири ҳисобланиши ҳамда ушбу усулнинг афзаллиги ҳодиса ҳудуди ҳақида тўпланадиган визуал маълумотларни сезиларли тарзда кўпайтириш, кўздан кечириш самарадорлигини ошириш ва эксперт бориши қийин ёки хавфли бўлган ҳудудларни тадқиқ этиш имкониятини тақдим этиши илмий асослантирилган.

Замонавий учувчисиз учиш қурилмалари жуда ишончли, аниқ ва хавфсиз эканлиги, улар юқори аниқликдаги рақамли камералар, сунъий йўлдош навигацияси ва ўрганилаётган маҳаллий ҳудуднинг координата маълумотлари билан жиҳозлангани ҳамда бу ҳолатларнинг барчаси ҳодиса содир бўлган жойдаги ҳолат ҳақида визуал маълумотларни юқори аниқлик ва самарадорликда олиш имконини бериши илмий жиҳатдан таҳлил этилган.

Ҳодиса содир бўлган жойни сферик панорама методикаси асосида ўрганилиши, кейинчалик қотиллик жиноятлари, уйда юз берган ёнғин ва у бўйича тайинланган суд-ёнғин экспертизасида тўлақонли қўлланилиб келинаётганлиги асослантирилган. Шунингдек, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда маълумотларни учта ўлчовли (3D) акс этириш ёрдамида

тасвирлаш ва қайд этиш технологияларини қўллаш натижасида вазиятни визуал тарзда ўрганиш, жиноят ишини тергов қилиш ва жиноятларни фойдаланишда самарадорликни оширишга эришилиши очиб берилган.

Дрон, 3D фото, 3D принтер, металл қидирув воситалари ва бошқа воситалардан фойдаланиш давр талаби ҳисобланиши асослангандир. Ўз навбатида ушбу воситалардан фойдаланиш жараёни ЖПК орқали тартибга солиш ҳам муҳим саналиши кўрсатилган. Шу сабабли, ЖПКга “Криминалистик техник воситалардан кўздан кечириш жараёнида фойдаланиш” деб номланган 140³-модда киритиш таклиф қилинган. Ушбу норма қуйидагича ифодаланиши таклиф этилган: “Терговга қадар текширувчи амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи кўздан кечириш жараёнида дрон, 3D фотография, 3D принтер ва бошқа махсус криминалистик техник воситалардан фойдаланади. Кўздан кечириш жараёнида ишлатилган техник воситаларнинг шахс ҳуқуқ ва эркинликларини бузилишига олиб келмаслиги ва қонун доирасида қўлланилиши шарт”.

Қонунчиликда мутахассиснинг муайян доирада кенг бўлган мажбуриятлари белгиланган бўлса-да, қонун чиқарувчи мутахассиснинг айрим зарур мажбуриятларини қонунчиликда аниқ белгиланмаганлиги, хусусан, мутахассиснинг далилий аҳамиятга эга бўлган излар, ашёлар ва бошқа маълумотларни қасддан nobуд қилмаслик, шунингдек кўздан кечиришни амалга оширувчи шахсга қасддан ёлғон маслаҳат, маълумот ёки тушунтириш бермаслик каби мажбуриятлари белгиланмаганлиги танқидий таҳлил қилинган.

ЖПКнинг 70-моддаси иккинчи қисмини янги таҳрирда белгилаш таклиф этилган. Хусусан, мутахассиснинг мажбуриятлари қаторига “далилий аҳамиятга эга бўлган излар, ашёлар ва бошқа маълумотларни қасддан nobуд қилмаслиги; тергов ҳаракатларида иштирок этиш давомида қасддан ёлғон маслаҳат, маълумот ёки тушунтириш бермаслиги” каби мажбуриятлар қўшилиши лозимлиги асослангандир берилган.

Кўздан кечириш жараёни ва натижаларини қайд этишда учрайдиган муаммолар таҳлил қилиниб, баённомага у имзоланганидан кейин ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги нормани қонунчиликка киритиш лозимлиги асослангандир. Шунга кўра, ЖПКнинг 90-моддасини “Тергов ҳаракати баённомаси тергов ҳаракати иштирокчиларининг имзоси билан тасдиқланганидан сўнг унга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш мумкин эмас” деган мазмундаги тўртинчи қисм билан тўлдириш таклиф этилган.

Кўздан кечириш баённомаси кириш, асосий қисм ва яқунловчи қисм каби учта қисмга бўлиниб, тергов амалиётида мазкур тартибга риоя қилмаслик баённоманинг тузилишида турли хато камчиликларни, шунингдек келгусида ундан фойдаланишда мураккабликларни келтириб чиқариши мумкинлиги илмий жиҳатдан асослангандир. Шунингдек, кўздан кечириш баённомасини тузишда юзага келадиган муаммолар турлича бўлиб, уларга йўл қўйилиши

келгусида мазкур баённомадан фойдаланишда камчиликларни ва тушунмовчиликларни келтириб чиқариши мумкинлиги таҳлил қилинган.

Мазкур муаммолар сифатида баённоманинг қийин тилда ёзилиши, унда муҳим реквизит ва маълумотларнинг акс этирилмаслиги, жинойт излари баённомада тавсифланмаслиги ёки етарли даражада тавсифланмаслиги, кўздан кечирилган ҳудуд нотўғри тавсифланиши, маълумотлар билан кўздан кечиришдаги реал ҳаракатлар кетма-кетлиги мос келмаслиги, кўздан кечириш иштирокчиларининг ҳаракатлари тизимли равишда баён этилмаганлиги каби ҳолатлар қайд этилган.

Шунингдек, кўздан кечириш ҳаракатини видеоёзувга қайд этиш муҳим аҳамият касб этиши, шу сабабли рақамли видеоёзув воситалари ёрдамида қайд этилган маълумотларни бирламчи кўздан кечириш баённомасига илова тарзида тақдим этиш лозимлиги илмий асослантирилган. Бундай амалиёт кўздан кечириш баённомасининг мазмунини бойитиш ва уни янада тушунарли бўлишига хизмат қилиши қайд этилган.

Бундан ташқари, диссертант томонидан ЖПКнинг 140-моддасидаги нарсаларни, ҳужжатларни ва электрон маълумотларни кўздан кечиришни алоҳида 3 та моддага ажратиш таклиф қилинади. Чунки, бу моддалардаги объектлар бир биридан шаклан ва мазмунан ҳам фарқ қилади. Бунда нарсаларни кўздан кечириш 140-модда, ҳужжатларни кўздан кечириш 140¹-модда, электрон маълумотларни кўздан кечириш тартиби 140²-моддада баён этилади.

Диссертациянинг **“Миллий қонунчиликда кўздан кечиришга оид нормаларни халқаро стандартлар ва хориж тажрибаси асосида такомиллаштириш масалалари”** деб номланган тўртинчи бобида кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид халқаро стандартлар, хорижий мамлакатлар қонунчилигидаги нормалар таҳлили ҳамда миллий қонунчиликни такомиллаштириш истиқболлари тадқиқ этилган.

Тадқиқотчи томонидан Суд экспертиза институтларининг Европа тармоғига (ENFSI) аъзо институтлар ва бошқа идоралар томонидан ишлаб чиқилган энг яхши амалиёт қўлланмаси, ISO/IEC 17020 ва ILAC-G19 халқаро стандартлари чуқур таҳлил қилинган. Бу таҳлил натижасида ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг халқаро мезонлари, жумладан, жараёни ташкил этиш, далилларни тўплаш ва қайд этиш, шунингдек, ходимларнинг малака талаблари каби муҳим жиҳатлар аниқланган.

Халқаро стандартларда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг бешта асосий фаолият тури белгиланган: “А” фаолият – ҳодиса содир бўлган жойда дастлабки ҳаракатларни амалга ошириш; “Б” фаолият – ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш стратегиясини ишлаб чиқиш; “С” фаолият – ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш; “Д” фаолият – кўздан кечириш давомида топилган нарсаларни шарҳлаш ва қўшимча кўздан кечиришни амалга ошириш; “Е” фаолият – топилмаларни расмийлаштириш. Ҳар бир фаолият тури учун аниқ стандартлар ва талаблар белгиланган.

Тадқиқотда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда иштирок этувчи асосий субъектларнинг вазифалари ва ваколатлари батафсил ўрганилган. Жумладан, жиноят жойи менежери (Crime Scene Manager) ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришни назорат қилиш ва мутахассисларни жалб этиш учун масъул бўлса, жиноят жойини кўздан кечирувчи (Scene of Crime Examiner) дастлабки баҳолаш ва батафсил илмий текшириш учун материал тўплаш вазифасини бажаради. Биринчи жавобгар шахс эса ҳодиса содир бўлган жойда барча дастлабки чораларни амалга ошириш, жумладан, хавфларни бартараф этиш, биринчи ёрдам кўрсатиш ва жойни ҳимоя қилиш учун жавобгар эканлиги изоҳланган.

Тадқиқотчи томонидан ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда қўлланиладиган техник воситалар ва жиҳозларнинг халқаро стандартлари ҳам ўрганилган. Бу жиҳозларга шахсий ҳимоя воситалари, фото ва видео ускуналар, ёритиш воситалари, ўлчов асбоблари, далилларни қадоқлаш ва сақлаш воситалари, махсус криминалистик техника ва бошқалар кирази. Бундай жиҳозлардан фойдаланиш стандартлари ва талаблари батафсил таҳлил қилинган.

Хорижий мамлакатлар қонунчилиги таҳлили доирасида тадқиқотчи Россия Федерацияси, Қозоғистон, Япония, Германия, Хитой каби давлатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигидаги кўздан кечириш институтини батафсил ўрганган. Ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари ва илғор тажрибаси таҳлил қилинган.

Россия Федерацияси жиноят-процессуал қонунчилигида кўздан кечириш ва тергов эксперименти бир бобда жойлашганлиги, жиноят ишини кўзғатишдан олдин ҳодиса содир бўлган жой, ҳужжатлар ва ашёларни кўздан кечириш мумкинлиги, турар жойни кўздан кечиришда суд санкцияси талаб этилиши каби хусусиятлар аниқланган.

Қозоғистон тажрибасини ўрганиш натижасида қўшимча ва қайта кўздан кечириш институти, рақамли далиллар билан ишлаш тартиби, кўздан кечириш жараёнида мутахассис иштироки каби илғор амалиётлар аниқланган. Қозоғистон ЖПКда кўздан кечиришнинг процессуал тартиби батафсилроқ баён қилинганлиги қайд этилган.

Япония ва Хитой тажрибасини ўрганиш натижасида кўздан кечиришни тунги вақтда ўтказиш тартиби, кўздан кечиришда прокурор назорати, далилларни расмийлаштириш тартиби каби ўзига хос жиҳатлар баён қилинган. Германия тажрибасида эса кўздан кечиришда ҳолислар иштироки талаб этилмаслиги, аммо видеоёзув орқали қайд этиш амалиёти кенг қўлланилиши лозимлиги ўрганилган.

Хорижий тажриба таҳлили асосида қуйидаги умумий тенденциялар аниқланган: биринчидан, аксарият давлатларда кўздан кечириш тергов ҳаракати гувоҳлантириш, эксгумация, тинтув каби тергов ҳаракатлари билан бирга тартибга солинган; иккинчидан, кўздан кечириш турлари миллий қонунчилигимизга нисбатан камроқ; учинчидан, турар жойни кўздан кечиришда суд назорати механизми кенг қўлланилган.

Юқоридаги таҳлиллар асосида тадқиқотчи миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича бир қатор таклифлар ишлаб чиққан.

Тадқиқотчи томонидан илгари сурилган таклифлар қонунчилик техникаси нуктаи назаридан асослантирилган бўлиб, уларнинг амалиётга жорий этилиши кўздан кечириш тергов ҳаракатининг самарадорлигини оширишга, далилларнинг мақбуллигини таъминлашга ва пировард натижада одил судловни амалга оширишга хизмат қилиши асослантирилган.

ХУЛОСА

Кўздан кечириш институтининг назарий-ҳуқуқий ва амалий муаммоларига бағишланган мазкур диссертация тадқиқотида амалдаги қонунчиликни таҳлил қилиш, миллий ва хорижий олимларнинг илмий ишлари ҳамда ривожланган хорижий давлатларнинг ушбу соҳадаги амалиётини ўрганиш орқали илмий-назарий, қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди ҳамда қуйидаги хулосаларга келинди:

I. Илмий-назарий хулосалар:

1. Илмий тадқиқот ишларида кўздан кечириш тушунчасига нисбатан турли хил қарашлар илгари сурилганлиги сабабли, ушбу тушунчага нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Кўздан кечириш – бу ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан терговга қадар текширув материаллари ёки жиноят иши доирасида ҳақиқатни аниқлаш мақсадида иш учун муҳим эканлиги эҳтимоли мавжуд бўлган объектларнинг хусусиятлари ва таркибини бевосита ёки билвосита аниқлаш, кузатиш, баҳолаш ва қайд этишдан иборат бўлган тергов ҳаракати ҳисобланади”.

2. Кўздан кечиришнинг қуйидагича ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш лозим бўлади: кўздан кечириш ҳар қандай шахс томонидан эмас, балки айнан давлат томонидан кўздан кечириш ўтказиш ваколати берилган давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади; кўздан кечириш жиноят иши ёки терговга қадар текширув материаллари доирасида ҳақиқатни аниқлаш учун муҳим эканлиги эҳтимоли мавжуд бўлган (кўздан кечириш) объектларига нисбатан ўтказилади; кўздан кечириш кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракати (ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда) ҳисобланди; кўздан кечириш ишни судга қадар юритишнинг исталган босқичида (терговга қадар текширув ва жиноят ишини тергов қилиш) амалга оширилиши мумкин. Хусусан, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракати жиноят иши қўзғатилишидан олдин ҳам, иш қўзғатилишидан кейин ҳам амалга ошириладиган тергов ҳаракатлари сирасига киради; кўздан кечириш вақтида далилларни қайд этишда ёрдамчи усуллардан фойдаланилади. Ўта оғир жиноятлар бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракати видеоёзув орқали қайд этилиши шарт; кўздан

кечириш объектлари рўйхати ҳодиса содир бўлган жойни, мурда ва унинг қисмларини, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарсалар ва ҳужжатларни, электрон маълумотларни, транспорт воситаларини ўз ичига олиши билан бир қаторда, айнан шулар билан чекланиб қолмайди ҳамда ҳар қандай нарса ёки ҳолатга нисбатан амалга оширилиши мумкин; кўздан кечиришни ўтказиш давомида кўздан кечириш объектларининг хусусиятлари ва таркиби аниқланади; кўздан кечириш ваколатли шахс ёки орган томонидан бевосита ёки билвосита аниқлаш, кузатиш, баҳолаш ва қайд этишдан иборат бўлган тергов ҳаракати ҳисобланади.

3. Кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказиш қуйидаги вазифаларни амалга оширишни талаб қилади: жиноят излари ва ашёвий далилларни топишни; ҳодиса содир бўлган вазиятни ўрганишни; жиноий ҳодисаси ҳақиқатда мавжуд ёки мавжуд эмаслигини; иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаштиришни.

4. Юридик адабиётлар ва илмий тадқиқот ишларида кўздан кечириш тергов ҳаракати турли мезонлар бўйича таснифланган бўлиб, амалга оширилган илмий-назарий таҳлиллар натижасида кўздан кечириш тергов ҳаракатини қуйидаги мезонлар бўйича таснифлаш мақсадга мувофиқ:

1) *кўздан кечириш объекти бўйича*: ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш; мурда ва унинг қисмларини кўздан кечириш; ҳайвонлар кўздан кечириш; теварак-атроф ва биноларни кўздан кечириш; нарса ва ҳужжатлар, почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириш; электрон (рақамли) маълумотларни кўздан кечириш; одам баданини кўздан кечириш; транспорт воситалари ва бошқа нарсаларни кўздан кечириш.

2) *кўздан кечиришни ўтказилиш вақти бўйича*: дастлабки кўздан кечириш; қайта кўздан кечириш ажратилади.

3) *кўздан кечиришнинг ҳажми бўйича*: асосий кўздан кечириш; қўшимча кўздан кечириш.

5. Илмий тадқиқот ишида кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари бўйича қуйидаги муаллифлик таърифлари ишлаб чиқилди. Унга кўра дастлабки кўздан кечиришга муаллифлик таърифи берилди:

“Дастлабки кўздан кечириш – кўздан кечириладиган объектни ваколатли мансабдор шахслар томонидан жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган қоидаларига риоя этган дастлабки тарзда унинг статик ҳолатини текшириш тушунилади”.

6. Қўшимча кўздан кечириш – дастлабки кўздан кечиришда ўрганилаётган объект қисман ўрганилганда ва кўздан кечириш ноқулай шароитларида ўтказилганда, дастлабки кўздан кечиришдан кейин ишга жиноят жойидан янги объектлар топилганда, уни ўрганиш жараёнида бўшлиқлар қолганда, кўздан кечириш жойи бир нечта бўлиб, улардан бир ёки бир нечтаси кўздан кечирилмай қолганда, далиллар тўлиқ олинмаганда дастлабки кўздан кечиришни тўлдириш мақсадида ўтказиладиган кўздан кечиришнинг бир туридир.

7. Қайта кўздан кечириш – дастлабки кўздан кечириш жараёни, яъни унинг ўтказилиш тартиби ва усули, унинг процессуал талабларга риоя қилиб бажарилиши, далилларни олиш ва расмийлаштириш жараёнлари сифатсиз амалга оширилганда ёки жиноят иши бошқа терговчига ўтиб ҳодиса жойини қайта кўздан кечиришга эҳтиёж сезилганда ўтказиладиган кўздан кечириш туридир.

8. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда олимлар ўртасида турли қарашлар мавжудлигидан келиб чиқиб, ҳодиса жойига нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи берилди:

“Ҳодиса содир бўлган жой – жиноят иши учун муҳим бўлган, жиноят содир бўлган ёки унинг оқибати юзага келган, жиноят қуроли ва далилий ашёлар, тергов қилинаётган ҳодисага алоқадор бўлган излар жойлашган ҳудуд, майдон, сув ҳавзаси, бино, иншоотдир”.

9. Ҳодиса содир бўлган жой ва ҳодиса содир бўлган макон тушунчаларининг бир-биридан фарқ қилганлиги сабабли, “ҳодиса содир бўлган макон” тушунчасига нисбатан муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Ҳодиса содир бўлган макон – рақамли ўзаро таъсирлар (коммуникация, маълумот алмашинуви ва бошқа ҳодисалар) содир бўладиган, компьютер тармоқлари ва рақамли қурилмалар орқали яратилган виртуал муҳит”.

10. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тушунчасига нисбатан қуйидаги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди:

“Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш деганда, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи ёки терговчи томонидан жиноят жойини тўғридан тўғри кузатиш, ўрганиш ва текшириш орқали у ердаги излар, ашёвий далиллар, жиноят ҳолати ва унинг сабаб ҳамда оқибатларини аниқлашга қаратилган тергов ҳаракатидир”.

11. Рақамли маълумотларни кўздан кечириш – бу рақамли қурилмалар (компьютер, смартфон, серверлар, булутли тизимлар)да сақланган маълумотлар, операциялар ва қолдирилган изларни тўғридан тўғри ёки техник воситалар орқали ўрганиш, аниқлаш, сақлаш, ва таҳлил қилишга қаратилган тергов ҳаракатидир.

12. Рақамли маълумотларни кўздан кечиришда объектларидан келиб чиқиб, рақамли маълумотларни кўздан кечиришнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

а) рақамли қурилмаларни кўздан кечириш (компьютер воситалари, мобил қурилмалар, серверлар, виртуал муҳит, сақлаш қурилмалари, тармоқ ва алоқа ускуналари, булут ва онлайн тизимлар, мобил, абонентнинг идентификацион модули (симкарта), касбга оид ёки махсус қурилмалар масалан, навигаторлар, ақлли қурилмалар, медиа қурилмалари, электрон почта, мессенджерлар, резерв нусхалар ва архивлар);

б) рақамли ахборотларни кўздан кечириш (юқорида номалари келтирилган воситаларда сақланувчи 0 ва 1 кўринишидаги кодларда ифодаланадиган маълумотлар).

II. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар:

13. Қонунчиликда мутахассиснинг мажбуриятлари белгиланган бўлса-да, қонун чиқарувчи мутахассиснинг айрим мажбуриятларини қонунчиликда аниқ белгиланмаганлиги учун ЖПК 70-моддасининг иккинчи қисмига мутахассис мажбуриятлари сифатида қуйидагиларни киритиш таклиф қилинади “далилий аҳамиятга эга бўлган излар, ашёлар ва бошқа маълумотларни қасддан нобуд қилмаслиги; тергов ҳаракатларида иштирок этиш давомида қасддан ёлғон маслаҳат, маълумот ёки тушунтириш бермаслиги”.

14. ЖПКнинг “Холислар” деб номланган 73-моддасига амалиётдаги эҳтиёждан келиб чиқиб холисларнинг тоифаларини киритиш таклиф қилинади. Унга кўра, умумий тартибда ишга жалб қилинган холислар ва мутахассислар жалб қилиниши шарт бўлган, рақамли далиллар билан муомала қилаётганда махсус шу соҳада билимга эга бўлган холисларни жалб қилиш таклиф қилинмоқда. Шу мақсадда ЖПКнинг 73-моддасига қуйидаги мазмундаги янги иккинчи қисмни киритиш таклиф қилинмоқда:

“Терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан айрим ҳолатларда махсус билим ва кўникмага эга махсус мутахассис холислар жалб қилинади.

Улар қуйидаги ҳолатларда жалб қилишини мумкин: электрон далиллар кўздан кечирилганда; кибер макон кўздан кечирилганда; мураккаб техник воситалар кўздан кечирилганда; турли алгоритмларда ишловчи воситалар кўздан кечирилганда; иш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларда”.

15. Амалиётда баённомага у имзоланганидан кейин ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш каби салбий ҳолатлар кузатилади. Бу каби ҳолатларни олдини олиш мақсадида ЖПКнинг 90-моддасини қуйидагича таҳрирдаги тўртинчи қисм билан тўлдириш таклиф этилади:

“Тергов ҳаракати баённомаси тергов ҳаракати иштирокчиларининг имзоси билан тасдиқланганидан сўнг унга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш мумкин эмас”.

16. Кўздан кечириш тергов ҳаракати жиноятни фош қилиш, унинг иссиқ излари ва жиноятни содир этиш жараёнини аниқлаш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган ва тиклаб бўлмас жараён ҳисобланади. Шунга кўра, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришни барча жиноят ишлари бўйича видеотасвирга олиш тартибини белгилаш лозим. Бунда, ЖПК 91-моддасининг тўртинчи қисми 1-кичик бандидаги “ўта оғир жиноятлар бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш;” деган сўзларни “ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш;” деган сўзлар билан алмаштириш таклиф этилади.

17. ЖПКнинг “Кўздан кечириш тартибининг умумий қоидалари” деб номланган 136-моддасига кўзда кечириш жараёнини сифатли амалга ошириш мақсадида прокурорнинг санкциясини олган ҳолда ўтказиш тартибини киритиш таклиф қилинади. Чунки, кўздан кечириш фуқароларнинг, корхона,

муассаса, ташкилотларнинг нормал фаолият юритишини тўхтатишга сабаб бўладиган ёки бошқа ҳолатларда прокурордан санкция олиш йўли билан ушбу ҳаракатни тартибга солиш эҳтиёжи пайдо бўлмоқда. Ушбу моддани қуйидаги таҳрирдаги бешинчи қисм билан тўлдириш таклиф қилинади:

“Кўздан кечириш натижасида фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мулкӣ зарар етказилиши, ишлаб чиқариш тартиботининг, транспорт воситалари ҳаракати жадвалининг бузилиши ва бошқа нохуш оқибатларнинг келиб чиқиши эҳтимол бўлса, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчининг, терговчининг бундай кўздан кечириш ўтказиш тўғрисидаги қарорига прокурор санкция бериши лозим”.

18. Амалиётда айрим ҳолатларда (тоғ, жарлик ҳудудларида, табиӣ офатлар, ёнғин ҳамда техноген тусдаги фавқулодда вазиятларда ва бошқа вазиятларда) терговчи томонидан ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш имконияти чекланган бўлади. Бу ҳолатда терговчи томонидан замонавий техник воситалар (дрон, 3D камера ва бошқа воситалар) ёрдамида ҳодиса жойи видеотасвирга олиниб кейинчалик шу тасвирга асосланиб кўздан кечириш тергов ҳаракати амалга оширилади. Ушбу ҳолатларни инобатга олиб, ЖПКнинг “Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш” деб номланган 137-моддасини янги тўртинчи қисм билан тўлдириш таклиф қилинади:

“Қуйидаги ҳолатларда терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ҳодиса содир бўлган жойни дастлаб замонавий технологиялар ёрдамида видеотасвирга олиб, кейинчалик шу асосда кўздан кечириш баённомасини расмийлаштиришга ҳақли, башарти:

одамлар ўлимига ва катта талафот етишига сабаб бўлган ҳалокатлар юз берган бўлса;

табиӣ офатлар, ёнғин ҳамда техноген тусдаги фавқулодда вазиятлар содир бўлган бўлса;

оммавий касалликлар тарқалиши ва заҳарланишлар юз берган бўлса;

оммавий тартибсизлик ва террорчилик ҳаракатлари содир этилган бўлса;

тоғлик, жарлик ҳудудларида ёки тергов имконияти чекланган бошқа шароитларда кўздан кечириш зарурати бўлса;

ноқулай об-ҳаво туфайли жиноят излари йўқолиб кетиши хавфи бўлса”.

19. Кўздан кечиришни ўз вақтида ташкил этиш ва иш учун аҳамиятга эга бўлган маълумотларни аниқлаш мақсадида кечиктириб бўлмайдиган ҳолатларда фуқароларнинг уйи ёки хизмат жойини кўздан кечиришни алоҳида қарор ёки ажрим чиқармасдан ўтказиш таклиф этилади. Шунга қўра, ЖПК 139-моддасининг иккинчи қисмига қуйидаги қўшимчани киритиш таклиф этилади:

“Кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда кўздан кечириш қарор қабул қилмасдан ўтказилиши мумкин, лекин бундай ҳолларда кейинчалик шу ўтказилган кўздан кечириш ҳақида йигирма тўрт соат ичида прокурорга хабар қилинади. Кечиктириб бўлмайдиган ҳолатлар суриштирувчи ёки

терговчининг прокурорга юборган хабарномасида асослантирилиши лозим. Хабарнома нусхаси ишга қўшиб қўйилади”.

20. ЖПКнинг 140-моддасидаги нарсаларни, ҳужжатларни ва электрон маълумотларни кўздан кечиришни алоҳида 3 та моддага ажратиш таклиф қилинади. Чунки, бу моддалардаги объектлар бир биридан шаклан ва мазмунан ҳам фарқ қилади. Шунда нарсаларни кўздан кечириш 140-модда, ҳужжатларни кўздан кечириш 140¹-модда, электрон маълумотларни кўздан кечириш тартиби 140² - моддада баён этилади.

Хусусан, ЖПКнинг 140-моддаси **“Нарсаларни кўздан кечириш”** деб номланиб, у қуйидаги кўриниш акс этади:

“Терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ва суд нарсаларни улар топилган жойда, башарти кўздан кечириш кўп вақт ёки қўшимча техник воситалар талаб қилса, кейинчалик суриштирув, дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси ўтказилаётган жойда кўздан кечирадилар.

Нарсаларни кўздан кечириш жараёнида уларнинг ташқи белгилари, шакли, ранги, ҳолати ва бошқа хусусиятлари аниқлаш, излар, зарарланиш аломатлари, моддий, биологик далиллар мавжудлигини белгилаш, нарсаларнинг жиноятга дахлдорлиги ёки бошқа далиллар билан боғлиқлигини баҳолаш амалга оширилади.

Кўздан кечирилаётган нарсалар жиноят ишига алоқадор бўлиши шарт.

Нарсаларни кўздан кечириш жараёни ва натижалари баённомада акс эттирилади”.

21. ЖПКда **“Ҳужжатларни кўздан кечириш”** деб номланган алоҳида 140¹-модда киритиш таклиф қилинади. Шунда ушбу модда қуйидаги кўриниш касб этади:

“Терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ва суд ҳужжатларни улар топилган жойда ёки суриштирув, дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси ўтказилаётган жойда кўздан кечирадилар.

Ҳужжатларни кўздан кечириш унинг ҳақиқийлиги, тўлиқлиги, мазмуни, шакли, техник хусусиятлари, қалбакилиги, ўзгартириш аломатлари, уларда акс этган маълумотларни иш учун аҳамиятли эканлигини аниқлашга қаратилади.

Электрон ҳужжатлар кўздан кечирилишидан олдин электрон далилларни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя қилинган ҳолда унинг нусхаси тайёрланиши ва олиб қўйилиши шарт”.

22. ЖПКга **“Электрон маълумотларни кўздан кечириш тартиби”** деб номланган алоҳида 140² – модда киритиш таклиф қилинади. Ушбу модда қуйидаги мазмун касб этади:

“Электрон маълумотларни кўздан кечириш электрон маълумот ташувчиларда, телекоммуникация тармоқларида, ахборот тизимларида ёки интернет жаҳон ахборот тармоғида жойлашган маълумотларнинг мазмуни, ҳолати, шакли ва уларда акс этган маълумотларнинг аҳамиятини аниқлаш мақсадида амалга оширилади.

Электрон маълумотларни кўздан кечириш техник воситалардан фойдаланилган ҳолда, агар бу ҳаракат маълумотларнинг ёки улар жойлашган муҳитнинг йўқолишига, ўзгаришига ёки шикастланишига олиб келмаса ўтказилади.

Электрон маълумотларни кўздан кечириш жараёнида иштирокчиларнинг ҳуқуқлари таъминланиши шарт. Кўздан кечириш жараёнида шахсий ёки махфий маълумотлар мавжуд бўлса, уларни қонунчилик талабларига мувофиқ ҳимоя қилиш чоралари қўрилиши лозим.

Электрон маълумотлар кўздан кечирилишидан олдин электрон далилларни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя қилинган ҳолда унинг скриншоти ва нусхаси тайёрланиши ҳамда текшириш ушбу нусхада амалга оширилиши лозим.

Электрон маълумотлар кўздан кечирилаётганда мутахассиснинг иштироки шарт.

Электрон маълумотларни кўздан кечириш натижалари бўйича кўздан кечириш баённомаси тузилади”.

23. Терговчининг жиноят ишини тергов қилишда қўлланиладиган замонавий криминалистик техник воситалар ва дастурий таъминотлардан фойдаланилишини ЖПКда алоҳида моддада акс этиши лозимлиги таклиф қилинди. Ушбу техник воситалар ва дастурий таъминотларга дрон, 3D фото, 3D принтер, сунъий интеллект ва бошқалардан фойдаланишни киритиш мумкин. Чунки, техник воситалар ва дастурий таъминотлардан фойдаланиш жараёни ЖПК орқали тартибга солиш муҳим саналади. ЖПКга “Кўздан кечириш жараёнида криминалистик техник воситалар ва дастурий таъминотлардан фойдаланиш” деб номланган 140³-модда киритиш таклиф қилинади. Ушбу норма қуйидагича ифодаланиши таклиф қилинади:

“140³-модда. Кўздан кечириш жараёнида криминалистик техник воситалардан фойдаланиш

Терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи кўздан кечириш жараёнида дрон, 3D фотосурат, 3D реконструкция, 3D принтер, спектраль, микроскопик воситалар ва кузатув, ёзиб олиш воситалари каби махсус криминалистик техник воситалар ҳамда сунъий интеллект дастурларидан фойдаланади.

Қўлланилаётган техник воситалар инсон ҳаёти ва саломатлиги учун хавфли бўлмаган ҳамда техник талабларга жавоб бериши талаб қилинади.

Техник воситаларнинг тури ва модели қўлланилишидан олдин қарорда акс эттирилган бўлиши, қўлланилгандан кейин эса у ҳақидаги маълумотлар кўздан кечириш баённомасига қўшиб қўйилиши керак.

Кўздан кечириш жараёнида ишлатилган техник воситаларнинг шахс ҳуқуқ ва эркинликларини бузилишига олиб келмаслиги, шахсий ёки махфий маълумотларнинг ошкор қилинмаслиги ва қонун доирасида қўлланилиши шарт.

Сунъий интеллект имкониятларидан жиноятга алоқадор маълумотларни тез таҳлил қилиш, излар, далиллар ва одамлар ўртасидаги боғланишларни

аниқлаш, жиноят жойини реал вақтда рақамли қайта тиклаш, далилларни топиш ва тўплашда фойдаланилади”.

24. Кўздан кечиришнинг процессуал турлари қаторида бирламчи ва кейинги кўздан кечириш турлари ҳам мавжуд бўлиб, уларни қўллаш тартибини ЖПКга киритиш таклиф қилинмоқда.

Булар дастлабки кўздан кечиришда йўл қўйилган хатолар, камчиликлар ва бўшлиқларни ўз вақтида бартараф этиш имкониятини беради. Мазкур кўздан кечириш турларини ЖПКга янги **“Қўшимча ва қайта кўздан кечириш”** деб номланган 141¹-модда шаклида киритиш таклиф қилинади:

“Қўшимча кўздан кечириш дастлабки кўздан кечиришда ўрганилаётган объект қисман ўрганилганда ва ноқулай шароитларида ўтказилганда, ўрганилмаган бўшлиқлар қолганда, жиноят жойидан янги объектлар топилганда, кўздан кечириш жойи бир неча бўлиб, улардан бир ёки бир нечтаси кўздан кечирилмай қолганда ўтказилади.

Қайта кўздан кечириш дастлабки кўздан кечириш унинг ўтказилиш тартиби ва усули, процессуал талабларга риоя қилиш тартиби жиддий бузилганда, далилларни олиш ва расмийлаштириш жараёнлари сифатсиз амалга оширилганда ёки жиноят иши бошқа терговчига ўтиб ҳодиса жойини яна кўздан кечиришга эҳтиёж сезилганда ўтказилади”.

25. Жиноят ишларини тергов қилишга ваколатли мансабдор шахсларда турли электрон ёки бошқа ахборотларни текширишга эҳтиёж сезилганлигини ҳамда ушбу маълумотлар ишни ҳал этиш учун муҳим аҳамиятга эга эканлигини инобатга олган ҳолда, ЖПКга “Рақамли далиллар” деб номланган 204²-моддани қуйидаги мазмундаги қисмлар билан тўлдириш таклиф этилади. Ушбу таклифнинг илгари сурилишидан мақсад ҳар бир рақамли далил “хеш қиймати” орқали идентификацияланади, яъни кодланади:

“Рақамли далилнинг чоп этилган нусхаси фақат унинг рақамли хеш қиймати мавжуд бўлгандагина юридик кучга эга бўлади”.

“Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисида”ги Йўриқномани такомиллаштиришга оид таклифлар:

26. Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисидаги Йўриқноманинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилди (илова қилинади).

27. Ҳодиса содир бўлган жойни ўз вақтида текшириш ҳамда ҳодиса жойидаги далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олиш мақсадида “Е-tergov” дастури тушунчасини Йўриқномага қуйидагича мазмунда киритиш таклиф этилди:

““Е-tergov” дастурий таъминоти – жиноят ва ҳодисаларга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотлар бўйича ҳодиса содир бўлган жой ёки маконни

электрон шаклда кўздан кечириш имконини берадиган электрон дастурий таъминот”.

28. Ҳодиса содир бўлган жой ва ҳодиса содир бўлган макон тушунчаларининг бир-биридан фарқ қилганлиги сабабли, ҳодиса содир бўлган макон тушунчасига нисбатан муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди ҳамда Йўриқномада акс эттирилди.

29. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш асосларини аниқлаштириш мақсадида Йўриқномага жиноят ёки ҳодиса ҳақидаги хабарларни ваколатли органларга электрон тарзда келиб тушиши тартиби ва уни ҳал қилиш механизмига оид қоидалар киритилди.

30. Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чоратадбирлар бўйича текширув объектлари қаторига “электрон маълумотлар ёки маълумот ташувчи воситаларни”, “ҳодиса содир бўлган жой атрофидаги кузатув камераларини” ёки “агар ҳодисани тасвирга олган шахслар мавжуд бўлса, шу шахсларни” ҳам киритиш таклиф этилмоқда.

31. Жиноятга оид хабар электрон тарзда келиб тушганда электрон маълумотларга ўзгартириш киритиш, ушбу турдаги маълумотларнинг йўқотилиши ёки йўқ қилинишини олдини олиш мақсадида Йўриқноманинг олтинчи бандини қуйидаги мазмундаги қўшимча банд билан тўлдириш таклиф этилади:

“Электрон маълумотларни ташқи қурилмалар орқали ўзгартирилмаслигини таъминлаш мақсадида маълумот ташувчилар, компьютер, телефон ва бошқа қурилмаларни фарадей пакетлари ва бошқа воситалар орқали ҳимоя қилинишини таъминланиши лозим”.

32. Ҳодиса содир бўлган жойга етиб борган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимининг вазифаси сифатида Йўриқноманинг саккизинчи бандини қуйидаги мазмундаги қўшимча бандлар билан тўлдириш таклиф этилади:

“– компьютер ва бошқа маълумот ташувчиларга киришни олдини олиш, электр энергиясини ўчирилиши орқали электрон маълумотларнинг йўқолишини олдини олиш чораларини кўриш;

– ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ёки кўздан кечиришни охирига етказиш имкони бўлмаган ҳолларда бу ҳақда “E-tergov” таъминоти орқали ёки ёзма шаклдаги баённома тузиб, ҳодиса содир бўлган жойни қўшимча ёки қайта кўздан кечириш учун ички ишлар органлари ходимлари томонидан кўриқланишини ҳамда видеотасвирга ва 3D фотосуратга олинишини таъминлаш;

– ҳодиса содир бўлган жойда ҳодисага алоқаси бўлмаган ёки эгаси номаълум бўлган нарсалар, буюм, электрон воситалар ҳамда маълумот ташувчилар аниқланган ҳолда, уларни белгиланган тартибда сақлаш ва топшириш чораларини кўриши лозим”.

33. Электрон маълумотлар ва уларни ташувчи воситаларни кўздан кечиришни сифатли амалга оширишни таъминлаш мақсадида Йўриқноманинг

ўн тўққизинчи бандини қуйидаги мазмундаги қўшимча хатбоши билан тўлдириш таклиф этилади:

“Электрон маълумотларни олиб қўйиш ёки кўздан кечириш бўйича Жиноят-процессуал кодексининг 95¹-моддаси талабига мувофиқ, мутахассис иштирокини таъминлаш лозим”.

34. Ҳодиса содир бўлган жойдан олинган нарсалар, ҳужжатлар ва изларни расмийлаштириш тартибини аниқлаштириш мақсадида Йўриқноманинг йигирма тўртинчи бандини қуйидаги мазмундаги қўшимча хатбоши билан тўлдириш таклиф этилади:

“Электрон ташувчи қурилмалар махсус ҳимоя воситаларига (фарадей пакети ёки бошқа воситаларга) жойлаштирилади ва муҳрланади”.

III. Ўзбекистон Республикасида кўздан кечириш институтига оид ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар:

35. “Ўтказилган таҳлиллар асосида “2025–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида кўздан кечириш тергов ҳаракатини такомиллаштириш истиқболлари” номли Концепция лойиҳаси ишлаб чиқилди ҳамда унда қуйидагилар назарда тутилди: прокуратура органларида тергов органлари фаолиятининг ҳолати; кўздан кечириш тергов ҳаракатини ривожлантиришнинг мақсади ва асосий йўналишлари ва кўздан кечириш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш масалалари; кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид терговчиларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш; кўздан кечиришнинг турларини кенгайтириш орқали янгиларини жорий қилиш ва унинг самарадорлиги; кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид моддий техник базалар ва ахборот тизимларини такомиллаштириш масалалари; кўздан кечириш соҳасини ривожлантиришга қаратилган таклиф ҳамда тавсиялар.

36. “E - tergov” дастурий таъминоти бўйича:

Тадқиқот натижаларига кўра, амалиётдаги муаммолар ва замон талабларига жавоб бермайдиган иш услублари таҳлилидан келиб чиққан ҳолда судга қадар иш юритишдаги бошланғич ва энг муҳим босқич ҳисобланган ҳодиса жойини кўздан кечириш жараёнини рақамлаштириш бўйича “E - tergov” дастурий таъминоти яратиш ва амалиётга жорий этиш таклиф қилинади.

Ушбу дастурий таъминотни яратиш орқали ҳодиса жойини кўздан кечиришда инсон омилини камайтиришга, мазкур йўналишдаги анъанавий иш жараёнларини қисқартириш, тезкорлик ва унумдорликни оширишга эришилади. Шунингдек, мазкур дастурий таъминотни амалиётда қўллаш ҳодиса жойини кўздан кечириш тергов ҳаракатини рақамлаштириш, муддат, куч, восита ва ресурсларнинг тежалиши, замонавий технологиялардан фойдаланиш билим ва кўникмасига эга малакали терговчилар корпусини

шакллантириш, прокурор назоратининг самарадорлигини ошириш имкониятини беради.

37. “Электрон жиноят иши” дастурий таъминоти бўйича:

Республикамизда барча соҳаларни рақамлаштириш борасида амалга оширилаётган ишларнинг давоми сифатида суриштирув ва тергов органларида “Электрон жиноят иши” дастурий таъминотини жорий этиш таклиф қилинади. Шу мақсадда суд-ҳуқуқ соҳасидаги тажрибали ходимлар, юридик соҳадаги олий таълим муассасалари илмий ходимлари ҳамда тегишли мутахассислар иштирокида Бош прокуратурада Ишчи гуруҳ тузиш ва бажариладиган ишларнинг “Йўл харитаси”ни тузиш мақсадга мувофиқ.

Бунда “Электрон жиноят иши” ахборот тизимида жиноят ишини иш юритувга олиш ва режалаштиришдан тортиб, жиноят ишини тамомлашга қадар бўлган барча (*кўздан кечириш, сўроқ қилиш, юзлаштириш, экспертиза, гувоҳлантириш, тафтиш ва бошқ.*) тергов ҳаракатлари бўйича расмийлаштириладиган процессуал ҳужжатларнинг электрон шакли яратилади ҳамда дастурий таъминот босқичма-босқич амалиётга жорий этилади, суриштирув, тергов ва назоратга масъул ходимларнинг кўникмалари шакллантирилади.

38. Амалиётда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш пайтида ҳодиса жойига ишга алоқадор бўлмаган ҳуқуқ тартибот ходимларининг кириши кузатилади, бу эса муҳим изларнинг йўқотилишига, далилларнинг яроқсиз ҳолга келишига ва бегона изларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш жараёнида далилларнинг сақланишини таъминлаш ва бегона излар пайдо бўлишининг олдини олиш мақсадида, ҳодиса жойига кириш тартибини қатъийлаштириш билан бирга, замонавий рақамли технологиялардан фойдаланишни жорий этиш тавсия этилади. Хусусан, тергов-тезкор гуруҳи таркибига кирмайдиган, лекин жараённи кузатиши ёки назорат қилиши лозим бўлган раҳбар ёки бошқа масъул ходимлар учун ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш жараёнини махсус камералар (масалан, тезкор тергов аъзоларининг танасига ўрнатилган ёки мобил камералар) орқали реал вақт режимида (онлайн) ҳодиса жойидан ташқарида жойлашган махсус кузатув нуқтасига (масалан, штаб автомобилига) трансляция қилиш тизимини йўлга қўйиш.

Бу тавсияни амалиётга татбиқ этиш прокуратура, ички ишлар органлари ва бошқа тегишли идоралар томонидан тезкор тергов гуруҳларини замонавий мобил видео-трансляция ускуналари билан таъминлашни, улардан фойдаланиш бўйича аниқ идоравий йўриқномалар ишлаб чиқишни ҳамда ходимларнинг тегишли техник воситалардан фойдаланишга оид малакасини оширишни талаб этади.

39. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш жараёнида унинг дастлабки ҳолатини тўлиқ, холисона ва ҳар томонлама қайд этиш сифатини ошириш, кейинчалик иш материаллари билан ишлаш самарадорлигини юксалтириш мақсадида ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш давомида анъанавий фото/видео суратга олиш билан бир қаторда, 360-градусли сферик

фото ва/ёки видео сураатга олиш технологияларидан фойдаланишни амалиётга жорий этиш тавсия этилади. Бунда махсус мўлжалланган камералар ёрдамида ҳодиса жойининг умумий кўриниши ва муҳим участкаларини қамраб олувчи сферик панорамали тасвирлар олиш ва уларни (масалан, алоҳида рақамли ташувчиларда) иш материалларига қўшиб қўйиш тартибини жорий этиш лозим.

360-градусли сураатга олиш технологияси ҳодиса жойи ҳақида анъанавий усулларга нисбатан анча тўлиқ ва яхлит визуал ахборот олиш имконини беради. Бундай тасвирлар объектларнинг ўзаро фазовий жойлашувини аниқ акс эттиради, терговчи, прокурор, судья ва бошқа иштирокчиларга исталган вақтда ҳодиса жойини виртуал тарзда қайта кўздан кечириш, вазиятни чуқурроқ тасаввур қилиш имкониятини яратади. Шунингдек, бу усул ҳодиса жойининг дастлабки ҳолатини узоқ йиллар давомида сақлаш ва зарур бўлганда қайта мурожаат қилиш учун ишончли восита ҳисобланади ҳамда экспертларга қўшимча визуал контекст тақдим этади.

Бу тавсияни амалга ошириш тергов-тезкор гуруҳларини зарур 360-градусли камералар ва уларнинг дастурий таъминоти билан таъминлашни; ходимларни ушбу технологиядан самарали фойдаланишга ўқитишни; олинган сферик тасвирларни сақлаш, қайта ишлаш, расмийлаштириш (баённомага илова қилиш) ва судда намойиш этишнинг (масалан, махсус проекторлар ёки виртуал реаллик кўзойнаклари орқали) аниқ процессуал ва техник тартибини ички идоравий ҳужжатларда белгилашни талаб этади.

40. Ҳодиса содир бўлган жойни сифатли ва тўлиқ кўздан кечиришни таъминлаш мақсадида тергов органларини 3D сканерлаш техник воситалари билан таъминлаш мақсадга мувофиқ.

41. Суриштирувчи ва терговчиларда содир этилган ҳар бир жиноятни “иссиқ изидан” ва тўлақонли фош этиш, жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни тўғри аниқлаш ва уларнинг билим ва кўникмаларини ошириш мақсадида: суриштирувчи ва терговчиларнинг мунтазам равишда йилда камида бир маротаба ўзининг республика даражасидаги ташкилотларида амалиёт ўташ тартибини жорий этиш; ҳудудий прокуратураларда махсус “тергов полигонлари”ни ташкил этиш; “тергов полигонлари”да суриштирувчи ва терговчиларни тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси ва қоидалари бўйича мутахассислар иштирокида амалий машғулотлар ўтказиб бориш таклиф қилинади.

42. Сунъий интеллект асосидаги ижтимоий тармоқларни мониторинг қилиш тизимини ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти таркибида қўшимча штатлар ажратган ҳолда Сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда ижтимоий тармоқлар ва “даркнет” муҳитини мониторинг қилиш ҳамда шубҳали материалларни кўздан кечириш бўйича махсус бўлинма ташкил этиш лозим бўлади.

Бўлинманинг асосий вазифалари этиб Интернет тармоғида шубҳали ахборот оқимлари, экстремистик контент ва кибержиноятларга оид маълумотларни, шунингдек, ижтимоий муҳандислик ёрдамида ўзгартириш киритилиб, ишлов берилган ва сохталаштирилган рақамли фото-, аудио- ва видеоматериалларни (DeepFake) аниқлаш, кўздан кечириш, таҳлил қилиш ҳамда янги таҳдидлар бўйича тезкор ахборот беришни белгилаш талаб этилади.

43. Жиноят ишларини тергов қилишда кўздан кечириш тергов ҳаракатини узлуксиз видеоёзувда қайд этган ҳолда, ҳолис иштирокисиз ўтказиш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш чораларини кўриш мақсадга мувофиқ. Шу мақсадда ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасига таянган ҳолда кўздан кечиришни амалга оширувчи терговчини “Body camera”, яъни терговчи кийимига ўрнатилган камералар билан таъминлаш мақсадга мувофиқ саналади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 AT THE LAW ENFORCEMENT ACADEMY
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

**LAW ENFORCEMENT ACADEMY OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

IMOMNAZAROV ALISHER KHASANOVICH

**THEORETICAL-LEGAL AND PRACTICAL PROBLEMS
OF THE INSPECTION INSTITUTE**

12.00.09—Criminal procedure. Criminalistics, operational-search law and forensic examination.

**DOCTORAL (DSc) DISSERTATION ABSTRACT
ON LEGAL SCIENCES**

Tashkent – 2025

The theme of the doctoral dissertation (DSc) dissertation was registered at the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan under number B2024.1.DSc/Yu299.

The dissertation was completed at the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) on the website of the Scientific council (www.proacademy.uz) and Information educational portal «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Scientific supervisor:	Astanov Istam Rustamovich Doctor of Sciences in Law, Professor
Official opponents:	Vahabjan Karimov Doctor of Sciences in Law, Professor Kulmatov Sharof Asadovich Doctor of Sciences in Law, Professor Rakhmonova Surayya Makhmudovna Doctor of Sciences in Law, Professor
Leading organization:	Tashkent State University of Law

The defense of the dissertation will be held at 10:00 on 17 December of 2025 at meeting of the Scientific Council DSc. 31/31.12.2020.Yu.67.01 under the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan (Address: 100190, 9 Rikhsiliy Str., Yunusobod, Tashkent, Uzbekistan. Phone / fax: (99871) 202-04-96, e-mail: info@proacademy.uz).

The dissertation is available at the Information resource centre of the Law Enforcement Academy (registered No. 74). (100190, 9 Rikhsiliy Str., Yunusobod, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: info@proacademy.uz).

The abstract of the dissertation is distributed on 04 December of 2025.
(Registry Protocol No. 38 on 17 December 2025.

M.A. Aminjanova
Chairman of the Scientific Council for
awarding scientific degrees, Doctor of
Sciences in Law, Professor

SH.I. Shayzakov
Scientific secretary of the Scientific Council
on awarding scientific degrees, Doctor of
Philosophy in Law (PhD), Docent

V.Karimov
Chairman of the Scientific seminar under the
Scientific Council awarding scientific
academic degrees, Doctor of Sciences in
Law, Professor

INTRODUCTION (annotation of the Doctor of Science (DSc) dissertation)

Relevance and necessity of the topic of dissertation. Relevance and Necessity of the Dissertation Topic. The problem of preventing crime in the world has become increasingly relevant in recent years. According to statistical data published by the International Criminal Police Organization (Interpol) and the World Bank, the number of crimes worldwide decreased by an average of 2.2% annually between 2017 and 2019, but starting from 2020, the number of crimes increased by 0.74%, resulting in a negative outcome¹.

In 2025, the damage from cybercrimes amounted to 10.5 trillion dollars, and the damage from data theft in 2024 was 4.88 million dollars, which is 20% more than in 2020². Studies show that in many cases, this negative result is due to insufficient effectiveness in investigating crimes and low quality of investigations. In particular, errors and shortcomings in the inspection as one of the initial, urgent, and most important investigative actions, which is the most crucial method for finding and collecting evidence, are among the main reasons for this situation.

Globally, research is being conducted on the use of modern tactical methods and technical means in inspection investigative actions, specifically with the help of artificial intelligence, drones, 3D photography, 3D scanners; introduction of traditional and new methods and tools for inspection into practice; expansion of opportunities for using digital evidence in inspection; securing the processes of storing obtained digital evidence; forming algorithms for conducting inspection investigative actions through software; introducing new types of inspection; and developing new theoretical concepts to determine the prospects of inspection. Today, studying the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute, introducing important innovations defining the prospects of the inspection institute, modern technologies, expanding inspection opportunities with the help of artificial intelligence, forming inspection algorithms, and improving methods for finding and storing evidence are among the priority tasks.

In our republic, during 12 months of 2024, 689 out of 5357 particularly serious crimes, 55514 out of 71670 serious crimes, and 2238 out of 18176 less serious crimes remained unsolved³. In addition, as of September 1, 2025, 170 intentional homicides from previous years remained unsolved⁴. Analysis of these criminal cases shows that almost all of them remained unsolved due to the failure to promptly inspect the crime scene using modern forensic technical means for "hot pursuit" detection, errors in selecting effective tactical methods for inspection, incomplete compliance with procedural requirements in conducting inspection investigative actions and finding and collecting evidence, untimely conduct of other urgent investigative and operational search measures, non-adherence to the inspection algorithm, non-use of artificial intelligence capabilities, drones, 3D photography

¹ 2022 INTERPOL Global Crime Trend Summary Report. <https://www.interpol.int/en/content/download/18350/file/Global%20Crime%20Trend%20Summary%20Report%20EN.pdf>

² <https://www.kt-team.ru/blog/cybercrime-2025-cybersecurity-trends-risks>

³ Ички ишлар вазирлигининг “Электрон жиноят ҳуқуқий статистика” ахборот маркази маълумотлари.

⁴ ИИБ “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими маълумотномаси.

tools, 3D scanners, absence of concepts and strategies defining the prospects of inspection investigative actions, and the failure of normative legal documents regulating the implementation of inspection processes to meet modern requirements. According to reports from the General Prosecutor's Office, supervisory prosecutors canceled a total of 50,900 illegal and unfounded procedural decisions on initiating criminal cases, refusing to initiate criminal cases, suspending investigations, and terminating criminal cases by authorized agencies in 2024 and the first 8 months of 2025¹. When analyzing these procedural decisions, it can be seen that in many cases, gross procedural and tactical shortcomings, as well as errors in the application of technical means during the inspection process, and non-compliance with existing rules in this regard, served as grounds for canceling the decisions. This indicates the necessity of conducting in-depth scientific research on inspection investigative actions.

This dissertation research serves to a certain extent in fulfilling the tasks envisaged in the Constitution of the Republic of Uzbekistan (2023), the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan (1994), the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" (2022), Decree No. PF-6041 "On Measures to Further Strengthen Guarantees for the Protection of Human Rights and Freedoms in Judicial-Investigative Activities" (2020), Resolution No. PQ-3723 "On Measures to Radically Improve the System of Criminal and Criminal Procedure Legislation" (2018), and other legislative documents in this field.

Compliance of the research with the main priority directions of republic science and technology development. The research work was carried out in accordance with the priority direction titled "Formation of a System of Innovative Ideas and Ways of Their Implementation in the Social, Legal, Economic, Cultural, Spiritual-Educational Development of an Information Society and Democratic State" in the development of science and technologies in the republic.

Review of foreign scientific research on the dissertation topic. Scientific research on the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute in criminal proceedings is being conducted by leading foreign research centers and international organizations, including the University of Pennsylvania Carey Law School, Indiana University, University of California, University of San Francisco, New York University, Harvard Law School, East Tennessee State University (USA), University of Exeter (United Kingdom), Stockholms universitet (Sweden), Glasgow Caledonian University (Scotland), Kazan Law Institute, Samara State University, Saratov State Law Academy (Russian Federation).

In particular, the use of modern technologies in the inspection process (University of Pennsylvania Carey Law School), inspection of digital data and recognition as evidence (Indiana University, University of California), conducting inspection in complex conditions (University of San Francisco), optimizing investigation periods for criminal cases and ensuring fair trial by further increasing inspection efficiency (New York University), crime scene inspection (East

¹ Бош прокуратуранинг 2025 йил 8 ойлик "П шакл" ҳисоботи маълумотномаси.

Tennessee State University),[6] use of technical means in crime scene inspection and sampling for expert examination (University of Exeter),[7] procedure for collecting and examining footprints in the crime scene inspection process (Glasgow Caledonian University),[8] crime scene inspection procedure (Stockholms universitet),[9] improving tactical methods of inspection (Kazan Law Institute), improving theoretical and practical aspects of crime scene inspection (Samara State University), criminal procedural and forensic aspects of crime scene inspection in modern conditions (Saratov State Law Academy) are the main topics of these studies.

Degree of study of the problem.

The general theoretical foundations of inspection investigative actions have been studied by our legal scholars such as G. Abdumajidov, Z.F. Inogomjonova, D.M. Mirazov, F.M. Muhitdinov, B.B. Hidayatov, U.A. Tuhtasheva, D.B. Bazarova, A.Sh. Baratov, S.M. Rahmonova, N.M. Koshaev, Sh.F. Fayziev, B.B. Murodov, F.Z. Mirzaev, I.R. Astanov, B.Kh. Rajabov.

Inspection as a monographic study has only been examined in one type by R.K. Abdullaev on the topic "Forensic Support for Crime Scene Inspection."

In addition, from CIS countries, it has been studied by K.A. Altukhov, N.F. Areshina, E.U. Babaeva, A.V. Bachieva, K.A. Begaliev, N.S. Bokarius, M.V. Bondareva, R.A. Vagapov, A.N. Vasilyeva, A.S. Volkov, V.A. Volynsky, E.V. Vorotnikova, R.B. Gandaloiev, M.V. Golovin, A.G. Gulyants, A.V. Dalinin, Z.B. Dachaeve, A.I. Dvorkin, S.D. Dolginov, N.A. Dukhno, E.V. Egorova, M.I. Enikeev, A.G. Zhdanov, M.V. Zhizhina, A.N. Ivanov, K.P. Indyk, E.P. Kadatenko, Yu.A. Kovtun, M.M. Kolesnikova, V.P. Kolmakov, D.V. Koroleva, K.A. Kostenko, L.B. Krasnova, S.K. Krepyshcheva, V.V. Kuznetsov, S.M. Kurbatova, V.S. Mamonov, K.A. Mureev, A.V. Nikitin, V.N. Ostapenko, I.F. Patrash, E.V. Prokofieva, and others.

From Western countries, scholars such as A.J. Fisher Barry on crime scene inspection methods, R. Hal Arenstein, J. Dexter Bartlett on recommendations for law enforcement agencies on crime scene inspection, R. Janet, M. Daniel, R. Laurie, T. Jeremy on specific aspects of crime scene inspection in criminal investigations, T. Marilyn Miller on introduction to crime scene inspection investigative action, E. Sean Goodison, C. Robert Davis, A. Brian Jackson on digital evidence and identifying technological and other needs for more effective obtaining and using digital evidence in the US criminal justice system, Uematsu Tadashi on inspection methodology have conducted monographic studies¹.

This dissertation work differs from the above studies by being a comprehensive scientific research on the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute and by the fact that inspection investigative actions have not been comprehensively studied by other scholars.

The relevance of the dissertation research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The research work was carried out within the framework of the priority directions on the topic

¹ These and other sources are listed in the list of used literature of the dissertation.

“Theoretical-Legal and Practical Problems of the Inspection Institute” in accordance with the scientific research plan of the Law Enforcement Academy.

The purpose of the study is to study the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute and, based on them, to develop proposals and recommendations aimed at improving this institute.

Tasks of the research work:

- theoretical analysis of the concept of inspection, its tasks, and specific features;
- study of the history of development of the inspection institute;
- analysis of the place of inspection in the system of investigative actions and its interrelation with other investigative actions;
- comparative study of objects and types of inspection as an investigative action;
- research of specific features of crime scene inspection;
- analysis of specific features of corpse inspection;
- study of specific features of inspection of items and documents;
- analysis of specific features of inspection of digital data;
- conducting analysis of problems in applying modern technology capabilities in inspection;
- research of problems related to participants in inspection;
- conducting analysis of problems in recording the process and results of inspection;
- study of international standards for conducting inspection as an investigative action;
- comparative research of norms related to inspection in the legislation of foreign countries;
- development of prospects for developing the inspection institute in the legislation of the Republic of Uzbekistan.

The object of research is the system of social-legal relations related to the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute.

The subject of the study consists of normative-legal documents, national-legal foundations and advanced foreign experience, and scientific-theoretical views aimed at improving the effectiveness of conducting inspection investigative actions.

Research methods. The research used theoretical methods such as historical, comparative-legal, systemic-structural, logical, analysis of statistical data, social survey, study of scientific sources, scientific commentary on legal documents, as well as practical methods such as induction, deduction, observation.

The scientific novelty of the study consists of the followings:

- it is substantiated that in the protocol of inspection, along with all traces, items, documents found and seized during inspection, electronic data should also be indicated, and it is necessary to establish the procedure for accepting electronic data with the participation of a specialist;

- it is substantiated that evidence can also be collected through acceptance of electronic data along with submitted items and documents, and during verification of statements related to digital evidence at the crime scene, information systems can be used for remote verification of the reliability of statements;

it is substantiated the necessity to designate digital evidence as a type of evidence, establish the procedure for inspecting items or documents that are state secrets or electronic data, recognize electronic data obtained without the participation of a specialist during inspection investigative actions as inadmissible evidence, designate electronic data as an object of inspection, and establish the procedure for inspecting electronic data;

it is substantiated the necessity for phased introduction of virtual autopsy research into judicial-medical expertise practice;

it is substantiated the expediency of digitizing the process of appointing judicial expertises by pre-investigation check, inquiry, preliminary investigation bodies before the investigator's inspection of the crime scene and sending them to the "E-ekspertiza" electronic information system to establish mutual electronic information exchange with expertise institutions;

it is substantiated the necessity to develop a concept defining the procedure for improving investigation practice and legislation on inspection, increasing the qualification and retraining system of investigators, and improving the norms of the Instruction defining the procedure for crime scene inspection through updating the material-technical base and introducing information systems;

it is substantiated the necessity to expand the procedure for conducting investigative actions requiring mandatory participation of attesting witnesses using audio and video recording means, monitoring investigators' arrival at the crime scene, automating the process of formalizing investigative actions and obtaining their results in electronic form, as well as conducting online control over investigative actions;

it is substantiated the necessity to introduce multifunctional "E-tergov" software for digitizing crime scene inspection and evidence collection, and using artificial intelligence through special "tablets";

it is substantiated that the inviolability of housing and other immovable property is guaranteed by law, and no one can enter another person's housing or other immovable property against their will except in cases provided by law;

it is substantiated that during the inspection process, only items that may be related to the criminal case can be seized, and if items not related to the criminal case but prohibited or related to another crime are detected during inspection, they can be seized, and this must be noted in the protocol.

The practical results of the study include:

a project for "E-tergov" software was prepared by introducing a special "tablet" used in inspection investigative actions into practice;

a project for "electronic criminal case" software aimed at conducting and formalizing the results of inspection investigative actions was developed;

a new draft of the Instruction "On the Procedure for Taking Urgent Measures Aimed at Preventing Changes in the Crime Scene, Loss or Destruction of Evidence" approved by the Joint Resolution of the General Prosecutor's Office, Supreme Court, State Security Service, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Defense, State

Customs Committee, and State Tax Committee of the Republic of Uzbekistan dated March 1, 2018, was developed;

a draft Concept titled "Prospects for Improving Inspection Investigative Actions in the Republic of Uzbekistan for 2025-2030" was developed, which envisages issues of the state of investigative bodies' activities in prosecutor's offices, improving legislation in the field of inspection, proposals, and recommendations;

a list of shortcomings committed in conducting the inspection evidence collection method was formed;

algorithms for conducting types of inspection investigative actions were created;

technical means providing opportunities for using modern technologies and artificial intelligence capabilities in inspection and their effectiveness were substantiated;

a methodological guide for inquiry officers, investigators, and law enforcement agencies aimed at introducing a unified procedure for inspection investigative actions and their conduct was prepared.

Reliability of research results. The research studied normative legal documents related to the topic, advanced foreign experience, social surveys, statistical data, and more than 1000 criminal cases. The conclusions formed within the research have been tested and published in leading scientific research publications (national and foreign).

A social survey was conducted among more than 300 investigators and prosecutors, as well as legal scholars within the scope of the studied topic.

The results formed on the research work have been positively evaluated by authorized bodies, confirmed by relevant certificates, and implemented into practice.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results serves to improve concepts related to the theoretical-legal foundations of inspection, study the conceptual foundations of this institute, and conduct comparative research on the experience of advanced foreign countries.

The practical significance of the research results is manifested in improving inspection practice based on the proposals and recommendations formed in the work. In particular, it is manifested in regulating the activities of inquiry and investigation bodies, eliminating possible shortcomings in practice by forming the sequence of actions, correctly defining the distribution of tasks among inspection participants, improving procedures for sampling, storage, and disposal, conducting research such as using modern technologies (artificial intelligence).

The implementation of research results. The research results on improving inspection have been implemented in the following ways:

the proposal that in the protocol of inspection, along with all traces, items, documents found and seized during inspection, electronic data should also be indicated, was used in amending the second part of Article 141 of the CPC, and the proposal on establishing the procedure for accepting electronic data with the participation of a specialist was used in forming the third part of Article 204¹ of the

CPC (Certificate of the Parliamentary Research Institute under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis dated September 24, 2025, No. 9/dn-191). The implementation of these proposals serves to improve the formalization of electronic data found during inspection and establish the procedure for their correct acceptance by a specialist;

the proposal that evidence can also be collected through acceptance of electronic data was used in amending the first part of Article 87 of the CPC, and the proposal on the possibility of using information systems during verification of statements related to digital evidence at the crime scene was used in supplementing Article 132 of the CPC with a fourth part (Certificate of the Parliamentary Research Institute under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis dated September 24, 2025, No. 9/dn-191). The introduction of these proposals serves to expand opportunities for remote verification of the reliability of statements with the help of digital technologies;

proposals on designating digital evidence as a type of evidence, establishing the procedure for inspecting electronic data, recognizing electronic data obtained without the participation of a specialist during inspection investigative actions as inadmissible evidence, designating electronic data as an object of inspection were used in amending and supplementing respectively the second part of Article 81 of the CPC, the first part of Article 89 of the CPC, the fourth part of Article 95¹ of the CPC, the first part of Article 135 of the CPC, and the first and second parts of Article 140 of the CPC (Certificate of the General Prosecutor's Office dated December 24, 2024). The implementation of these proposals serves to strengthen the procedural status of digital evidence and expand opportunities for their use in the investigation process;

proposals on introducing virtual autopsy research into judicial-medical expertise practice were used in developing paragraph 11 of Resolution No. PQ-270 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 8, 2025, "On Measures for Further Improving Judicial-Expert Activity and Widely Introducing Modern Technologies in the Field" (Certificate of the Republican Scientific-Practical Center for Judicial-Medical Expertise of the Ministry of Health dated September 24, 2025, No. 01-03/1431). The introduction of this proposal serves to increase the effectiveness of inspection and introduce new methods for determining causes of death;

proposals on digitizing the crime scene inspection process and sending it through the "E-ekspertiza" information system, as well as establishing electronic information exchange were taken into account in preparing subparagraphs "a" and "b" of paragraphs 2 and 4 of Resolution No. PQ-270 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 8, 2025, "On Measures for Further Improving Judicial-Expert Activity and Widely Introducing Modern Technologies in the Field", as well as paragraph 37 of the Program approved by this resolution (Certificate of the Republican Center for Judicial Expertise named after Kh. Sulaymonova dated September 24, 2025, No. 29/1-1341). The introduction of this proposal serves to

further simplify mechanisms for sending evidence obtained as a result of inspection for expert examination and introducing modern technologies in the field;

proposals on improving investigation practice and legislation on inspection, increasing investigators' qualifications and retraining system, updating material-technical base and information systems on inspection were used in developing a new draft of the Instruction "On the Procedure for Taking Urgent Measures Aimed at Preventing Changes in the Crime Scene, Loss or Destruction of Evidence", as well as preparing the draft Concept "Prospects for Improving Inspection Investigative Actions in the Republic of Uzbekistan for 2025-2030" (Certificate of the General Prosecutor's Office dated October 27, 2025, No. 15/02-1-2025). The introduction of these proposals into practice serves to further improve investigation practice and legislation on inspection;

proposals on expanding the procedure for conducting investigative actions requiring mandatory participation of attesting witnesses using audio and video recording means, monitoring investigators' arrival at the crime scene, automating the process of formalizing investigative actions and obtaining their results in electronic form, as well as conducting online control over investigative actions were taken into account in developing subparagraph "b" of paragraph 5 and paragraph 10 of the draft Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures Aimed at Further Improving Investigative Activities and Increasing the Quality of Investigations" (Certificate of the General Prosecutor's Office dated April 8, 2025). The introduction of this proposal serves to improve the level of crime detection by increasing the reliability of evidence recording during inspection and ensuring transparency;

the proposal on introducing multifunctional "E-tergov" software for digitizing crime scene inspection and evidence collection, as well as using artificial intelligence through special "tablets" was used in developing paragraphs 1, 3, 5, and 6 of the "Roadmap" "On Creating and Introducing into Practice the 'E-tergov' Software" (Certificate of the General Prosecutor's Office dated January 20, 2025). The implementation of this proposal helps to expand opportunities for establishing the truth in criminal cases through digitizing the investigation process, increasing the quality of investigative actions using modern technologies, and raising them to the level of international standards;

the proposal that the inviolability of housing and other immovable property is guaranteed by law, and no one can enter another person's housing or other immovable property against their will except in cases provided by law, was used in developing Article 12 of the draft CPC in the new edition (Certificate of the General Prosecutor's Office dated November 19, 2024). The introduction of this proposal serves to increase opportunities for protecting constitutional rights related to the inviolability of housing during conducting inspection investigative actions;

the proposal that during the inspection process, only items that may be related to the case or items not related to the criminal case but prohibited or related to another crime can be seized, and this must be noted in the protocol, was used in developing the sixth part of Article 167 of the draft CPC in the new edition

(Certificate of the General Prosecutor's Office dated November 19, 2024). The introduction of this proposal serves to strengthen the foundations of ensuring legality during conducting inspection investigative actions.

Approbation of research results. The research results were discussed at 5 scientific-practical conferences (3 international, 2 republican).

Publication of research results. A total of 23 scientific works have been published on the dissertation topic, including: 2 monographs, 16 scientific articles in journals recommended by the Higher Attestation Commission (HAC) for publishing the main scientific results of the dissertation, of which 14 were published in national and 2 in international journals, 5 conference papers, of which 2 were published in national and 3 in foreign conferences and abstracts.

Structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters comprising 14 paragraphs, a conclusion, a list of references, and appendices. The volume of the dissertation is 260 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introduction (dissertation annotation)**, the relevance and necessity of the research topic, the alignment of the research with the main priority directions of the development of science and technologies in the republic, a review of foreign scientific research on the dissertation topic, the degree of study of the problem, the connection of the dissertation topic with the scientific research work of the higher education institution where the dissertation is being conducted, the objectives and tasks of the research, its object and subject, methods, scientific novelty and practical results, the reliability of the research results, scientific and practical significance, implementation, approbation, publication of the results, and the volume and structure of the dissertation are covered.

In the first chapter of the dissertation, titled “**Analysis of the Legal Nature of Inspection in Criminal Proceedings**”, the concept of inspection in criminal proceedings, its tasks and specific features, the place of inspection in the system of investigative actions and its interrelation with other investigative actions, and the objects and types of inspection as an investigative action are analyzed.

Based on the study of the positions of national and foreign criminal procedural law scholars (M. Chutbaev, Sh. Fayziev, D. Mirazov, A. Vasilyev, S. Kurbatova, T. Shkodina, R. Belkin, V. Kolmakov, A. Alennikov, N. Selivanov, V. Bozhev, B. Gavrilov), the author has developed the following definition of the concept of inspection: inspection is an investigative action consisting of direct or indirect identification, observation, evaluation, and recording of the characteristics and composition of objects that are likely to be important for establishing the truth in a criminal case or pre-investigation check materials by authorized bodies and officials.

The dissertant has highlighted the following specific features of inspection: inspection is carried out not by any person, but specifically by bodies and officials authorized by the state to conduct inspection; inspection is conducted only in relation to objects that are likely to be important for establishing the truth within the

framework of a criminal case or pre-investigation check materials; the list of inspection objects includes the crime scene, corpse, animals, surroundings, buildings, items and documents, electronic data.

The dissertant has developed the following author's definitions for the types of inspection investigative action:

initial inspection – means the initial examination of the inspected object's static state by authorized officials in compliance with the rules established in the criminal procedural legislation;

additional inspection – is a type of inspection conducted to supplement the initial inspection when the object under study was partially examined during the initial inspection and when the inspection was conducted under unfavorable conditions, when new objects from the crime scene are found after the initial inspection, when gaps remain in the study process, when the inspection site consists of several parts and one or more of them remain uninspected, when evidence is not fully obtained;

repeated inspection – is a type of inspection conducted when the initial inspection process, i.e., its procedure and method, compliance with procedural requirements, the processes of obtaining and formalizing evidence were carried out poorly, or when the criminal case is transferred to another investigator and there is a need to re-inspect the crime scene.

The researcher has concluded that it is necessary to supplement Article 136 of the CPC with grounds for conducting additional and repeated inspections.

Analyzing the place of inspection in the system of investigative actions and its interrelation with other investigative actions, the dissertant has proposed the following definition for the concept of investigative actions: "Investigative actions are methods of collecting evidence carried out in the form of investigation and court actions by authorized bodies and officials to obtain information necessary for proof."

The author has identified the differences of inspection from other investigative actions and substantiated that it stands out with its purpose, freedom in the procedure of conduct, in particular, the possibility of conducting it at the pre-investigation check stage, no requirement for a separate decision or sanction when carried out during pre-trial proceedings, and the inspection procedure not being strictly limited by rules.

The dissertation substantiates that the purpose of inspection consists of identifying, perceiving, and recording information and circumstances that are necessary or likely to be necessary for establishing and proving the truth. At the same time, it is shown that inspection consists of the following tasks: finding crime traces and material evidence; studying the situation where the incident occurred; studying whether the criminal incident actually existed or not; clarifying other circumstances important for the case.

The researcher emphasizes that from the adoption of the CPC until 2016-2017, i.e., for more than 20 years, no changes and additions were made to this investigative action, and this situation continues to this day, explaining the need to develop the

norms of criminal procedural legislation related to inspection based on modern requirements.

Studying foreign experience in this matter, the author has substantiated the need to improve the procedural procedure for inspecting digital data. In particular, it is noted that digital data occur in electronic forms such as textual, graphic information, photo-, audio-, video recordings, information systems, websites and social networks data, their metadata.

The author has proposed to use digital technologies in carrying out the inspection investigative action and, in cases where there is no possibility to involve citizens in the procedural action, in particular if it poses a threat to their lives, to record their results indicating in the inspection protocol the reasons why citizens cannot be involved.

The dissertation also focuses separately on the issue of improving the procedural procedure for conducting each specific type of inspection. In particular, the author has substantiated that if the inspection object was not fully studied or there are gaps in the initial inspection, it should be additionally inspected, and repeated inspection of a specific object can be carried out in the following cases: when the conditions of the initial inspection were not favorable for effective inspection of the object; when new information is obtained after the initial inspection; when the initial inspection was carried out poorly.

In the part of the research related to the history of inspection, it is stated that the initial information about this institute is given in the Laws of Manu of India, the work "Xi-Yuan-lu" considered a source of Chinese medicine provides initial information on corpse inspection, in Islam inspection investigative action was carried out by qadis, the first complete mention of the inspection investigative action institute is reflected in the Criminal Procedure Statute of 1864. In addition, it is explained that separate norms for inspection investigative actions were included in the CPCs of 1922, 1929, 1959. After that, with the adoption of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan in 1994, these procedures were further improved, and subsequent reforms are described.

The proposals and recommendations put forward in this chapter by the researcher serve to improve the inspection institute in criminal proceedings, increase its effectiveness, and develop its procedural procedure based on modern requirements.

In the second chapter of the dissertation, titled **"Specific Features of Inspecting Certain Objects in Criminal Proceedings"**, the specific features of crime scene inspection, corpse inspection, inspection of items and documents, and inspection of digital data are analyzed.

In the research work, an author's definition has been developed for the concept of crime scene, according to which the crime scene is the territory, water area, land area, water surface, underwater environment, underground natural structure or artificial construction, the place where illegal action (inaction) or its harmful consequences occurred or where traces related to the investigated incident exist.

It has been scientifically substantiated that crime scene inspection means a separate type of inspection investigative action aimed at identifying, recording, and studying the state of the place where the incident occurred in the case, identifying information about whether a crime was committed at the crime scene or whether there are traces of it. The urgent nature of this investigative action is particularly emphasized, and it is substantiated that if the crime scene is not promptly inspected after receiving a report about the crime, the situation and circumstances of the criminal incident may change.

In order to further increase the quality and effectiveness of collecting and recording evidence at the pre-investigation check stage, it is proposed to replace the phrase "inspection of the crime scene" in the second part of Article 329 of the CPC with "inspection." This is substantiated to serve the creation of opportunities to use all types of inspection at the pre-investigation check stage.

This change is substantiated to serve to prevent various investigation practices in inspecting parts of the corpse, and also the mandatory participation of a specialist doctor in the field of judicial medicine in conducting the corpse inspection investigative action.

Increasing the effectiveness of inspecting items and documents, electronic data requires not only the responsibility and qualification of the person inspecting them, but also the development by the legislator of precise rules and recommendations necessary for the effectiveness of their activities in the process of investigating the case and their introduction into practice. In this regard, issues such as the procedure and conditions for using technical means depending on their type in inspecting items and documents, electronic data, involving specialists are also covered.

The dissertation analyzes various opinions on digital evidence and proposes to use the concept of digital evidence in legislation. Because the word electronic is emphasized as a concept applied to a specific device. In this regard, it is scientifically substantiated that digital evidence can be evaluated as a separate type of evidence because it has specific features distinct from other types of evidence. At the same time, the mandatory participation of specialists in obtaining and recording digital evidence, and the need for them to have special knowledge and skills are substantiated.

The following author's definition has been developed for the concept of digital evidence: "Digital evidence is digital data containing information about circumstances important for the case, i.e., textual, graphic information, photo-, audio-, video recordings, information systems, valued information on websites and networks." In this regard, the valuation of digital evidence is scientifically substantiated as the main condition for ensuring their integrity and reliability.

It is substantiated that digital devices, their systems, networks and digital information carriers, as well as information (crime traces) in them can be included as objects of inspection of digital data, and the following types of inspecting digital data are distinguished: 1) inspection of digital devices; 2) inspection of digital information. The specific features of each of these types are scientifically analyzed, and the procedure and conditions for their implementation are revealed.

In the third chapter of the dissertation, titled "**Analysis of Certain Problems Related to Conducting Inspection Investigative Action**", problems of applying modern technologies, problems related to inspection participants, and problems related to recording the inspection process and results are analyzed.

It is substantiated that the crime scene inspection as the initial, most important investigative action must adapt to interactive and modern conditions created by the latest forensic techniques. In particular, today, the use of unmanned aerial vehicles in crime scene inspection is considered one of the most promising methods of imaging the crime scene, and its advantage is scientifically substantiated as significantly increasing the visual data collected about the incident area, increasing inspection effectiveness, and providing the opportunity to study areas that are difficult or dangerous for experts to access.

It is scientifically analyzed that modern unmanned aerial vehicles are very reliable, accurate, and safe, equipped with high-precision digital cameras, satellite navigation, and coordinate data of the studied local area, and all these situations provide the opportunity to obtain visual data about the situation at the crime scene with high accuracy and efficiency.

The study of the crime scene based on the spherical panorama methodology, subsequently fully applied in homicide crimes, house fires, and judicial fire expertise appointed for them is substantiated. In addition, it is revealed that through the use of technologies for imaging and recording data in three-dimensional (3D) form in crime scene inspection, effectiveness in visually studying the situation, investigating the criminal case, and detecting crimes can be achieved.

The use of drones, 3D photos, 3D printers, metal detectors, and other tools is substantiated as a requirement of the time. In turn, regulating the process of using these tools through the CPC is also shown to be important. Therefore, it is proposed to introduce Article 140³ titled "Use of Forensic Technical Means in the Inspection Process" into the CPC. This norm is proposed to be expressed as follows: "The official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, the investigator uses drones, 3D photography, 3D printer, and other special forensic technical means in the inspection process. The technical means used in the inspection process must not lead to violation of personal rights and freedoms and must be applied within the framework of the law."

Although the legislator has defined the specialist's obligations in a certain broad scope in legislation, the critical analysis is made that some necessary obligations of the specialist are not precisely defined in legislation, in particular, the obligations such as not intentionally destroying traces, items, and other information that have evidentiary value, as well as not intentionally giving false advice, information, or explanation to the person conducting the inspection.

It is proposed to define the second part of Article 70 of the CPC in a new edition. In particular, it is substantiated that obligations such as "not intentionally destroying traces, items, and other information that have evidentiary value; not giving intentionally false advice, information, or explanation during participation in investigative actions" should be added to the specialist's obligations.

Problems encountered in recording the inspection process and results are analyzed, and the need to introduce into legislation the norm that no changes and additions can be made to the protocol after it is signed is substantiated. Accordingly, it is proposed to supplement Article 90 of the CPC with a fourth part in the content "No additions and changes can be made to the investigative action protocol after it is confirmed by the signatures of the investigative action participants."

The inspection protocol is divided into three parts such as introductory, main part, and concluding part, and non-compliance with this order in investigation practice may lead to various errors and shortcomings in the structure of the protocol, as well as complications in its future use is scientifically substantiated. In addition, problems arising in compiling the inspection protocol are various, and allowing them may lead to shortcomings and misunderstandings in the future use of this protocol is analyzed.

Such situations as the protocol being written in difficult language, not reflecting important requisites and information in it, crime traces not being described or not sufficiently described in the protocol, incorrect description of the inspected area, inconsistency between the information and the sequence of real actions in the inspection, non-systematic description of the actions of inspection participants are noted as such problems.

In addition, the importance of video recording the inspection action is emphasized, therefore, it is scientifically substantiated that information recorded with the help of digital video recording means should be presented as an attachment to the initial inspection protocol. Such practice is noted to serve to enrich the content of the inspection protocol and make it more understandable.

In addition, the dissertant proposes to separate the inspection of items, documents, and electronic data in Article 140 of the CPC into 3 separate articles. Because the objects in these articles differ both in form and content. In this case, inspection of items is described in Article 140, inspection of documents in Article 140¹, procedure for inspecting electronic data in Article 140².

In the fourth chapter of the dissertation, titled **"Issues of Improving Norms Related to Inspection in National Legislation Based on International Standards and Foreign Experience"**, international standards for conducting inspection investigative action, analysis of norms in the legislation of foreign countries, and prospects for improving national legislation are studied.

The researcher has deeply analyzed the best practice guide developed by member institutes of the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) and other agencies, ISO/IEC 17020 and ILAC-G19 international standards. As a result of this analysis, international criteria for crime scene inspection, including important aspects such as process organization, evidence collection and recording, as well as staff qualification requirements are identified.

International standards define five main types of activities for crime scene inspection: "A" activity – carrying out initial actions at the crime scene; "B" activity – developing a crime scene inspection strategy; "C" activity – crime scene inspection; "D" activity – interpreting items found during inspection and carrying

out additional inspection; "E" activity – formalizing findings. Specific standards and requirements are defined for each type of activity.

The research has studied in detail the tasks and powers of the main subjects participating in crime scene inspection. In particular, the Crime Scene Manager is responsible for controlling the crime scene inspection and involving specialists, while the Scene of Crime Examiner performs the task of initial assessment and collecting material for detailed scientific examination. The first responder is responsible for carrying out all initial measures at the crime scene, including eliminating risks, providing first aid, and protecting the scene.

The researcher has also studied the international standards for technical means and equipment used in crime scene inspection. These equipment include personal protective equipment, photo and video equipment, lighting means, measuring instruments, evidence packaging and storage means, special forensic equipment, and others. The standards and requirements for using such equipment are analyzed in detail.

Within the analysis of foreign countries' legislation, the researcher has studied in detail the inspection institute in the criminal procedural legislation of states such as the Russian Federation, Kazakhstan, Japan, Germany, China. The specific features and advanced experience of each country are analyzed.

In the criminal procedural legislation of the Russian Federation, inspection and investigative experiment are placed in one chapter, it is possible to inspect the crime scene, documents, and items before initiating a criminal case, judicial sanction is required for inspecting a dwelling, and other features are identified.

As a result of studying Kazakhstan's experience, advanced practices such as the institute of additional and repeated inspection, procedure for working with digital evidence, specialist participation in the inspection process are identified. It is noted that the procedural procedure for inspection is described in more detail in Kazakhstan's CPC.

As a result of studying Japan and China's experience, specific aspects such as the procedure for conducting inspection at night, prosecutor's control in inspection, procedure for formalizing evidence are described. In Germany's experience, the non-requirement of attesting witnesses' participation in inspection, but the wide application of video recording practice is studied.

Based on the analysis of foreign experience, the following general trends are identified: first, in most states, inspection investigative action is regulated together with investigative actions such as attestation, exhumation, search; second, the types of inspection are fewer compared to our national legislation; third, the mechanism of judicial control in inspecting a dwelling is widely applied.

Based on the above analyses, the researcher has developed a number of proposals for improving national legislation.

The proposals put forward by the researcher are substantiated from the point of view of legislative technique, and their introduction into practice is substantiated to serve to increase the effectiveness of the inspection investigative action, ensure the admissibility of evidence, and ultimately implement fair trial.

C O N C L U S I O N

The present dissertation research, dedicated to the theoretical-legal and practical problems of the inspection institute, has developed proposals and recommendations aimed at improving scientific-theoretical, legislative, and law enforcement practices through the analysis of current legislation, the study of scientific works by national and foreign scholars, and the examination of practices in advanced foreign countries in this field. The following conclusions have been reached:

I. Scientific-theoretical conclusions

1. Due to various views expressed in scientific research works regarding the concept of inspection, the following author's definition has been developed for this concept:

"Inspection is an investigative action consisting of the direct or indirect identification, observation, evaluation, and recording of the characteristics and composition of objects that are likely to be important for establishing the truth within the framework of pre-investigation check materials or a criminal case by authorized state bodies and officials."

2. The following specific features of inspection should be distinguished: inspection is carried out not by any person, but specifically by state bodies and officials authorized by the state to conduct inspection; inspection is conducted only in relation to (inspection) objects that are likely to be important for establishing the truth within the framework of a criminal case or pre-investigation check materials; inspection is an urgent investigative action (in the case of crime scene inspection); inspection can be carried out at any stage of pre-trial proceedings (pre-investigation check and criminal case investigation). In particular, crime scene inspection is among the investigative actions that can be carried out both before and after initiating a criminal case; auxiliary methods are used in recording evidence during inspection. Crime scene inspection for particularly serious crimes must be recorded via video; the list of inspection objects includes the crime scene, corpse and its parts, animals, surroundings, buildings, items and documents, electronic data, vehicles, and is not limited to these, and can be carried out in relation to any item or circumstance; during inspection, the characteristics and composition of inspection objects are identified; inspection is an investigative action consisting of direct or indirect identification, observation, evaluation, and recording by an authorized person or body.

3. Conducting the inspection investigative action requires the implementation of the following tasks: finding crime traces and material evidence; studying the situation where the incident occurred; determining whether the criminal incident actually existed or not; clarifying other circumstances important for the case.

4. In legal literature and scientific research works, the inspection investigative action is classified according to various criteria, and based on the conducted scientific-theoretical analyses, it is expedient to classify the inspection investigative action according to the following criteria:

- by inspection object: crime scene inspection; corpse and its parts inspection; animal inspection; surroundings and buildings inspection; items and documents, postal-telegraph shipments inspection; electronic (digital) data inspection; human body inspection; vehicles and other items inspection;
- by the time of conducting inspection: initial inspection; repeated inspection;
- by the scope of inspection: main inspection; additional inspection.

5. In the scientific research work, the following author's definitions have been developed for the types of inspection investigative action. Accordingly, an author's definition has been given for initial inspection:

"Initial inspection means the initial examination of the inspected object's static state by authorized officials in compliance with the rules established in the criminal procedural legislation."

6. Additional inspection is a type of inspection conducted to supplement the initial inspection when the object under study was partially examined during the initial inspection and when it was conducted under unfavorable conditions, when new objects from the crime scene are found after the initial inspection, when gaps remain in the study process, when the inspection site consists of several parts and one or more of them remain uninspected, when evidence is not fully obtained.

7. Repeated inspection is a type of inspection conducted when the initial inspection process, i.e., its procedure and method, compliance with procedural requirements, the processes of obtaining and formalizing evidence were carried out poorly, or when the criminal case is transferred to another investigator and there is a need to re-inspect the crime scene.

8. Based on the existence of various views among scholars regarding the crime scene, the following author's definition has been given for the crime scene:

"The crime scene is the territory, area, water basin, building, structure where traces related to the criminal case, crime weapon and evidentiary items, investigated incident exist, or where the crime was committed or its consequences arose."

9. Due to the difference between the concepts of crime scene and place of incident, the following author's definition has been developed for the concept of "place of incident":

"The place of incident is a virtual environment created through computer networks and digital devices where digital interactions (communication, data exchange, and other events) occur."

10. The following author's definition has been developed for the concept of crime scene inspection:

"Crime scene inspection means the investigative action aimed at directly observing, studying, and examining the crime scene by the official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, or the investigator to identify

traces, material evidence, the crime situation, and its causes and consequences there."

11. Inspection of digital data is an investigative action aimed at studying, identifying, storing, and analyzing data, operations, and traces left in digital devices (computers, smartphones, servers, cloud systems) directly or through technical means.

12. Based on the objects in inspecting digital data, the following types of inspecting digital data can be distinguished:

a) Inspection of digital devices (computer tools, mobile devices, servers, virtual environment, storage devices, network and communication equipment, cloud and online systems, mobile, subscriber identification module (SIM card), professional or special devices, e.g., navigators, smart devices, media devices, email, messengers, backups and archives);

b) Inspection of digital information (information expressed in codes in the form of 0 and 1 stored in the above-mentioned tools).

II. Proposals for Improving the Legislation of the Republic of Uzbekistan:

Proposals aimed at improving the Criminal Procedure Code:

13. Although the specialist's obligations are defined in legislation, since the legislator has not precisely defined some of the specialist's obligations in legislation, it is proposed to include the following as specialist's obligations in the second part of Article 70 of the CPC: "not intentionally destroying traces, items, and other information that have evidentiary value; not giving intentionally false advice, information, or explanation during participation in investigative actions."

14. Based on practical needs, it is proposed to include categories of attesting witnesses in Article 73 of the CPC titled "Attesting Witnesses." Accordingly, attesting witnesses involved in the general procedure and, when dealing with digital evidence where specialists must be involved, involving attesting witnesses with knowledge in that specific field is proposed. To this end, it is proposed to introduce a new second part to Article 73 of the CPC with the following content:

"The official of the pre-investigation check body, the inquirer, the investigator, the prosecutor may involve special specialist attesting witnesses with special knowledge and skills in certain cases.

They may be involved in the following cases: when electronic evidence is inspected; when cyberspace is inspected; when complex technical means are inspected; when tools operating on various algorithms are inspected; in other cases important for the case."

15. In practice, negative situations such as making changes and additions to the protocol after it is signed are observed. To prevent such situations, it is proposed to supplement Article 90 of the CPC with a fourth part in the following edition:

"No additions and changes can be made to the investigative action protocol after it is confirmed by the signatures of the investigative action participants."

16. Inspection investigative action has important significance for detecting the crime, its hot traces, and accurately determining the process of committing the crime, and is an irreplaceable process. Accordingly, it is necessary to establish the procedure for video recording all criminal cases during crime scene inspection. In this regard, it is proposed to replace the words "crime scene inspection for particularly serious crimes;" in subparagraph 1 of the fourth part of Article 91 of the CPC with "crime scene inspection;"

17. It is proposed to introduce the procedure for conducting inspection with the prosecutor's sanction in order to qualitatively carry out the inspection process in Article 136 of the CPC titled "General Rules of Inspection Procedure." Because inspection may cause suspension of normal activities of citizens, enterprises, institutions, organizations, or in other situations, the need arises to regulate this action by obtaining sanction from the prosecutor. It is proposed to supplement this article with a fifth part in the following edition:

"If the inspection is likely to cause property damage to citizens, enterprises, institutions, and organizations, disruption of production order, transport vehicle movement schedule, and other adverse consequences, the prosecutor must sanction the decision of the official of the pre-investigation check body, the inquirer, the investigator to conduct such inspection."

18. In practice, in certain cases (in mountainous, cliff areas, natural disasters, fires, and technogenic emergencies, and other situations), the investigator's opportunity to inspect the crime scene is limited. In this case, the investigator records the crime scene on video using modern technical means (drones, 3D cameras, and other tools) and subsequently conducts the inspection investigative action based on that recording. Taking these situations into account, it is proposed to supplement Article 137 of the CPC titled "Crime Scene Inspection" with a new fourth part:

"In the following cases, the official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, the investigator has the right to first video record the crime scene using modern technologies, and subsequently formalize the inspection protocol based on that, provided that:

- if accidents causing human deaths and large losses have occurred;
- if natural disasters, fires, and technogenic emergencies have occurred;
- if mass diseases and poisonings have occurred;
- if mass disorders and terrorist acts have been committed;
- if there is a need for inspection in mountainous, cliff areas or other conditions where investigation is limited;
- if there is a risk of crime traces disappearing due to unfavorable weather."

19. In order to timely organize inspection and identify information important for the case, it is proposed to conduct inspection of citizens' homes or workplaces without a separate decision or resolution in urgent cases. Accordingly, it is proposed to introduce the following addition to the second part of Article 139 of the CPC:

"In urgent cases, inspection can be conducted without adopting a decision, but in such cases, the prosecutor must be notified within twenty-four hours about the conducted inspection. The urgent circumstances must be substantiated in the

notification sent by the inquirer or investigator to the prosecutor. A copy of the notification is attached to the case."

20. It is proposed to separate the inspection of items, documents, and electronic data in Article 140 of the CPC into 3 separate articles. Because the objects in these articles differ both in form and content. In this case, inspection of items is described in Article 140, inspection of documents in Article 140¹, procedure for inspecting electronic data in Article 140².

In particular, Article 140 of the CPC is titled "Inspection of Items" and reflects the following form:

"The official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, the investigator, and the court inspect items at the place where they were found, provided that the inspection requires a lot of time or additional technical means, subsequently at the place where the inquiry, preliminary investigation, or court hearing is conducted.

During the process of inspecting items, their external signs, shape, color, condition, and other characteristics are identified, traces, signs of damage, presence of material, biological evidence are determined, the relation of items to the crime or connection with other evidence is evaluated.

The inspected items must be related to the criminal case.

The process and results of inspecting items are reflected in the protocol."

21. It is proposed to introduce a separate Article 140¹ titled "Inspection of Documents" into the CPC. In this case, this article acquires the following form:

"The official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, the investigator, and the court inspect documents at the place where they were found or at the place where the inquiry, preliminary investigation, or court hearing is conducted.

Inspection of documents is aimed at determining their authenticity, completeness, content, form, technical characteristics, signs of forgery, changes, and the importance of the information reflected in them for the case.

Before inspecting electronic documents, a copy must be prepared and seized in compliance with the rules for protecting electronic evidence."

22. It is proposed to introduce a separate Article 140² titled "Procedure for Inspecting Electronic Data" into the CPC. This article acquires the following content:

"Inspection of electronic data is carried out to identify the content, condition, form of data located in electronic data carriers, telecommunication networks, information systems, or the global Internet network, and the significance of the information reflected in them.

Inspection of electronic data is conducted using technical means, if this action does not lead to the loss, change, or damage of the data or the environment in which they are located.

The rights of participants must be ensured during the process of inspecting electronic data. If personal or confidential information is present during inspection, measures to protect them in accordance with legislative requirements must be taken.

Before inspecting electronic data, a screenshot and copy must be prepared in compliance with the rules for protecting electronic evidence, and the check must be carried out on this copy.

The participation of a specialist is mandatory when inspecting electronic data.

An inspection protocol is drawn up based on the results of inspecting electronic data."

23. It is proposed that the use of modern forensic technical means and software applied by the investigator in investigating criminal cases should be reflected in a separate article in the CPC. The use of drones, 3D photos, 3D printers, artificial intelligence, and others can be included in these technical means and software. Because regulating the process of using technical means and software through the CPC is considered important. It is proposed to introduce Article 140³ titled "Use of Forensic Technical Means in the Inspection Process" into the CPC. This norm is proposed to be expressed as follows:

"Article 140³. Use of Forensic Technical Means in the Inspection Process

The official of the body conducting the pre-investigation check, the inquirer, the investigator uses special forensic technical means such as drones, 3D photographs, 3D reconstruction, 3D printers, spectral, microscopic means, and observation, recording means, as well as artificial intelligence programs in the inspection process.

The applied technical means must not be dangerous for human life and health and must meet technical requirements.

The type and model of technical means must be reflected in the decision before use, and after use, information about it must be attached to the inspection protocol.

The technical means used in the inspection process must not lead to violation of personal rights and freedoms, disclosure of personal or confidential information, and must be applied within the framework of the law.

Artificial intelligence capabilities are used for quick analysis of information related to the crime, identifying traces, evidence, and connections between people, real-time digital reconstruction of the crime scene, finding and collecting evidence."

24. Among the procedural types of inspection, there are also primary and subsequent types of inspection, and it is proposed to introduce their application procedure into the CPC.

These allow for timely elimination of errors, shortcomings, and gaps made in the initial inspection. It is proposed to introduce these types of inspection into the CPC in the form of a new Article 141¹ titled "Additional and Repeated Inspection":

"Additional inspection is conducted when the object under study was partially examined during the initial inspection and when it was conducted under unfavorable conditions, when gaps remain unstudied, when new objects are found from the crime scene, when the inspection site consists of several parts and one or more of them remain uninspected.

Repeated inspection is conducted when the initial inspection's procedure and method, compliance with procedural requirements were seriously violated, the processes of obtaining and formalizing evidence were carried out poorly, or when

the criminal case is transferred to another investigator and there is a need to re-inspect the crime scene."

25. Taking into account that officials authorized to investigate criminal cases feel the need to check various electronic or other information, and that this information is of great importance for resolving the case, it is proposed to supplement Article 204² of the CPC titled "Digital Evidence" with parts in the following content. The purpose of advancing this proposal is that each digital evidence is identified through "hash value," i.e., coded:

"The printed copy of digital evidence has legal force only if its digital hash value exists."

Proposals for Improving the Instruction "On the Procedure for Taking Urgent Measures Aimed at Preventing Changes in the Crime Scene, Loss or Destruction of Evidence":

26. A new draft of the Instruction on the Procedure for Taking Urgent Measures Aimed at Preventing Changes in the Crime Scene, Loss or Destruction of Evidence has been developed based on the conducted analyses (attached).

27. In order to timely inspect the crime scene and prevent the loss or destruction of evidence there, it is proposed to introduce the concept of "E-tergov" program into the Instruction with the following content:

"E-tergov" software is an electronic software that provides the opportunity to electronically inspect the crime scene or place based on applications, reports, and other information related to crimes and incidents."

28. Due to the difference between the concepts of crime scene and place of incident, an author's definition has been developed for the concept of place of incident and reflected in the Instruction.

29. In order to clarify the grounds for crime scene inspection, rules regarding the procedure for electronic receipt of reports about crimes or incidents to authorized bodies and the mechanism for resolving them have been introduced into the Instruction.

30. It is proposed to include "electronic data or data carriers," "surveillance cameras around the crime scene," or "persons who recorded the incident if any" among the check objects for taking urgent measures aimed at preventing changes in the crime scene, loss or destruction of evidence.

31. When a report about a crime is received electronically, in order to prevent changes to electronic data, loss or destruction of such data, it is proposed to supplement paragraph six of the Instruction with an additional paragraph in the following content:

"In order to ensure that electronic data are not altered through external devices, data carriers, computers, phones, and other devices must be protected through Faraday bags or other means."

32. As the duty of the law enforcement officer arriving at the crime scene, it is proposed to supplement paragraph eight of the Instruction with additional paragraphs in the following content:

– taking measures to prevent loss of electronic data by disconnecting electricity, preventing access to computers and other data carriers;

– in cases where there is no opportunity to conduct or complete the crime scene inspection, ensuring that the crime scene is guarded by internal affairs bodies officers for additional or repeated inspection by drawing up a protocol in written form or through the "E-tergov" system, and ensuring that it is video recorded and 3D photographed;

– if items, things, electronic means, or data carriers that are not related to the crime or whose owner is unknown are identified at the crime scene, taking measures to store and hand them over in the established procedure."

33. In order to ensure quality inspection of electronic data and their carriers, it is proposed to supplement paragraph nineteen of the Instruction with an additional subparagraph in the following content:

"In seizing or inspecting electronic data, it is necessary to ensure the participation of a specialist in accordance with the requirement of Article 95¹ of the Criminal Procedure Code."

34. In order to clarify the procedure for formalizing items, documents, and traces taken from the crime scene, it is proposed to supplement paragraph twenty-four of the Instruction with an additional subparagraph in the following content:

"Electronic carrier devices are placed in special protective means (Faraday bags or other means) and sealed."

III. Proposals and recommendations for improving law enforcement practice related to the inspection institute in the Republic of Uzbekistan:

35. Based on the conducted analyses, a draft Concept titled "Prospects for Improving Inspection Investigative Action in the Republic of Uzbekistan for 2025–2030" has been developed, which envisages the following: the state of investigative bodies' activities in prosecutor's offices; the purpose and main directions of developing inspection investigative action and issues of improving legislation in the field of inspection; improving the system of increasing the qualification and retraining of investigators related to conducting inspection investigative action; introducing new ones by expanding the types of inspection and its effectiveness; issues of improving material-technical bases and information systems related to conducting inspection investigative action; proposals and recommendations aimed at developing the field of inspection.

36. Regarding the "E-tergov" Software:

According to the research results, based on the analysis of practical problems and work styles that do not meet modern requirements, it is proposed to create and introduce into practice the "E-tergov" software for digitizing the crime scene inspection process in the initial and most important stage of pre-trial proceedings.

Creating this software will achieve reduction of the human factor in crime scene inspection, shortening traditional work processes in this direction, increasing speed and productivity. In addition, applying this software in practice will provide the opportunity to digitize the inspection investigative action, save time, effort, means, and resources, form a corps of qualified investigators with knowledge and skills in using modern technologies, and increase the effectiveness of prosecutor's control.

37. Regarding the "Electronic Criminal Case" Software:

As a continuation of the works being carried out to digitize all fields in our republic, it is proposed to introduce the "Electronic Criminal Case" software in inquiry and investigation bodies. To this end, it is expedient to form a Working Group at the General Prosecutor's Office with the participation of experienced employees in the judicial-legal field, scientific staff of higher education institutions in the legal field, and relevant specialists, and to draw up a "Roadmap" for the works to be performed.

In this case, electronic forms of all procedural documents formalized for investigative actions (inspection, interrogation, confrontation, expertise, attestation, search, etc.) from registering and planning the criminal case to completing the criminal case will be created in the "Electronic Criminal Case" information system, and the software will be introduced into practice step by step, forming the skills of employees responsible for inquiry, investigation, and control.

38. In practice, during crime scene inspection, the entry of law enforcement officers not related to the case is observed, which leads to the loss of important traces, invalidation of evidence, and appearance of extraneous traces.

In order to ensure the preservation of evidence during the crime scene inspection process and prevent the appearance of extraneous traces, along with strict regulation of entry to the crime scene, it is recommended to introduce the use of modern digital technologies. In particular, for leaders or other responsible employees who need to observe or control the process but are not part of the operational-investigation group, establishing a system for transmitting the crime scene inspection process in real-time mode (online) to a special observation point located outside the crime scene (e.g., headquarters vehicle) through special cameras (e.g., body-mounted on operational group members or mobile cameras).

Implementing this recommendation requires providing operational-investigation groups with modern mobile video-transmission equipment by the prosecutor's office, internal affairs bodies, and other relevant agencies, developing clear departmental instructions on their use, and increasing employees' qualifications in using the relevant technical means.

39. In order to increase the quality of fully, objectively, and comprehensively recording the initial state of the crime scene during inspection, and to enhance the effectiveness of working with case materials in the future, along with traditional photo/video recording during crime scene inspection, it is recommended to introduce the use of 360-degree spherical photo and/or video recording technologies. In this regard, establishing the procedure for obtaining spherical panoramic images covering the general view and important sections of the crime scene using specially

designed cameras and attaching them (e.g., on separate digital carriers) to the case materials is necessary.

The 360-degree recording technology provides much more complete and holistic visual information about the crime scene compared to traditional methods. Such images accurately reflect the spatial positioning of objects, creating the opportunity for the investigator, prosecutor, judge, and other participants to virtually re-inspect the crime scene at any time and better visualize the situation. In addition, this method is a reliable tool for preserving the initial state of the crime scene for many years and referring back when necessary, and provides additional visual context for experts.

Implementing this recommendation requires providing investigation-operational groups with necessary 360-degree cameras and their software; training employees to effectively use this technology; defining the precise procedural and technical procedure for storing, processing, formalizing (attaching to the protocol), and presenting in court (e.g., through special projectors or virtual reality glasses) the obtained spherical images in internal departmental documents.

40. It is expedient to provide investigation bodies with 3D scanning technical means to ensure quality and complete inspection of the crime scene based on analyses.

41. In order to fully and comprehensively detect every committed crime "on hot trails," accurately determine the causes of the crime and the conditions that allowed its commission, and increase their knowledge and skills for inquiry officers and investigators: introducing the procedure for inquiry officers and investigators to regularly undergo practice at least once a year in their republican-level organizations; establishing special "investigation polygons" in territorial prosecutor's offices; conducting practical training with the participation of specialists on the tactics and rules of conducting investigative actions for inquiry officers and investigators at "investigation polygons" is proposed.

42. In order to establish a system for monitoring social networks based on artificial intelligence, it is necessary to establish a special unit for monitoring social networks and the "darknet" environment using artificial intelligence technologies, with additional staffing at the Digital Forensics Research Institute of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.

The main tasks of the unit should be defined as identifying, inspecting, analyzing suspicious information flows on the Internet, extremist content, and information related to cybercrimes, as well as digitally altered, processed, and falsified photo-, audio-, and video materials (DeepFake) using social engineering, and providing prompt information on new threats.

43. It is expedient to develop and introduce into practice mechanisms for conducting inspection investigative action in criminal case investigations with continuous video recording, without the participation of attesting witnesses. To this end, based on the experience of advanced foreign countries, providing investigators with "Body cameras," i.e., cameras mounted on the investigator's clothing, is considered expedient.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 31/31.12.2020.Уч.67.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ АКАДЕМИИ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ РЕСПУБЛИКИ
УЗБЕКИСТАН**

ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА ОСМОТРА**

12.00.09 – Уголовный процесс. Криминалистика,
оперативно-розыскное право и судебная экспертиза

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора юридических наук (DSc)

Ташкент – 2025 год

Тема диссертации доктора наук (DSc) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан под номером B2024.1.DSc/Yu299.

Диссертация выполнена в Правоохранительной Академии Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на сайте Научного совета (www.proacademy.uz) и на информационно-образовательном портале “ZiyoNET” (www.ziynet.uz).

Научный консультант: **Астанов Истам Рустамович**
доктор юридических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Вахабжан Каримов**
доктор юридических наук, профессор
Кулматов Шароф Асадович
доктор юридических наук, профессор
Рахмонова Сурайё Махмудовна
доктор юридических наук, профессор

Ведущая организация: **Ташкентский государственный юридический университет**

Защита диссертации состоится 17 декабря 2025 года, в 10:00 часов на заседании Научного совета DSc.31/31.12.2020.Yu.67.01 при Правоохранительной Академии Республики Узбекистан (Адрес: 100047, город Ташкент, Юнусабадский район, улица Рихсилий, дом 9. Тел./факс: (99871) 202-04-96; e-mail: info@proacademy.uz).

Ознакомиться с диссертацией можно в Информационно-ресурсном центре при Правоохранительной Академии Республики Узбекистан (зарегистрирована за № 74). (Адрес: 100047, город Ташкент, Юнусабадский район, улица Рихсилий, дом 9, e-mail: info@proacademy.uz. Тел.: (998971) 202-04-96)

Автореферат диссертации разослан 04 декабря 2025 года.
(реестр протокола рассылки № 38 от 04 декабря 2025 года).

М.А. Аминжанова
Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней, доктор
юридических наук, профессор

Ш.И. Шайзаков
Ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, доктор
философии по юридическим наукам (PhD),
доцент

В. Каримов
Председатель научного семинара при
Научном совете по присуждению ученых
степеней, доктор юридических наук,
профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация к диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования заключается в изучении теоретико-правовых и практических проблем института осмотра и разработке на их основе предложений и рекомендаций, направленных на совершенствование данного института.

Объект исследования представляет собой систему социально-правовых отношений, касающихся теоретико-правовых и практических проблем института осмотра.

Научная новизна исследования проявляется в следующем:

обосновано, что в протоколе осмотра наряду со всеми следами, предметами, документами, обнаруженными и изъятыми во время осмотра, должны указываться также электронные данные, а также необходимо установить порядок их принятия с участием специалиста;

обосновано, что доказательства могут собираться не только путем принятия представленных вещественных доказательств и документов, но и электронных данных, а при проверке показаний, связанных с цифровыми доказательствами, на месте происшествия для дистанционной проверки достоверности показаний возможно использование информационных систем;

обосновано необходимость обозначения цифровых доказательств как вида доказательств, установления порядка осмотра предметов или документов, являющихся государственной тайной, либо электронных данных, признания недопустимыми доказательствами электронных данных, полученных без участия специалиста при проведении следственных действий по осмотру, обозначения электронных данных как объекта осмотра, а также установления порядка осмотра электронных данных;

обосновано необходимость поэтапного внедрения в практику судебно-медицинской экспертизы исследования виртуальной аутопсии;

обосновано целесообразность цифровизации процесса назначения судебных экспертиз органами проверки, дознания, предварительного следствия до осмотра места происшествия следователем и направления их в электронную информационную систему «Е-ekspertiza» для организации электронного обмена информацией с учреждениями экспертизы;

обосновано необходимость разработки концепции, определяющей порядок совершенствования следственной практики и законодательства по осмотру, повышения квалификации и переподготовки следователей, а также совершенствования норм Инструкции, регулирующей порядок осмотра места происшествия, путем обновления материально-технической базы и внедрения информационных систем;

обосновано необходимость расширения порядка проведения следственных действий, требующих обязательного участия понятых, с использованием средств аудио- и видеозаписи, мониторинга выезда следователей на место происшествия, автоматизации процесса оформления следственных действий и получения их результатов в электронном виде, а также осуществления онлайн-контроля за следственными действиями;

обосновано необходимость внедрения многофункционального программного обеспечения «Е-tergov» с целью цифровизации осмотра места происшествия и сбора доказательств, а также использования искусственного интеллекта через специальные «планшеты»;

обосновано, что неприкосновенность жилища и иного недвижимого имущества гарантируется законом, и никто, кроме случаев, предусмотренных законом, не может проникать в жилище или иное недвижимое имущество другого лица против его воли;

обосновано, что в процессе осмотра изъятию подлежат только предметы, которые могут иметь отношение к уголовному делу, а также, если при осмотре будут обнаружены предметы, не связанные с уголовным делом, но запрещенные или имеющие отношение к другому преступлению, они могут быть изъяты, и об этом должно быть указано в протоколе.

Внедрение результатов исследования. Результаты исследования по совершенствованию осмотра нашли свое отражение в следующем:

предложения о том, что в протоколе осмотра наряду со всеми следами, предметами и документами, обнаруженными и изъятymi во время осмотра, должны указываться также электронные данные, были использованы при внесении изменений во вторую часть статьи 141 УПК, а предложение об установлении порядка принятия электронных данных с участием специалиста — при формировании третьей части статьи 2041 УПК (акт Парламентского института исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса от 24 сентября 2025 года № 9/dn-191). Реализация этих предложений способствует совершенствованию оформления электронных данных, обнаруженных при осмотре, и установлению порядка их правильного принятия специалистом;

предложение о том, что доказательства могут собираться также путем принятия электронных данных, было использовано при изменении первой части статьи 87 УПК, а предложение о возможности использования информационных систем при проверке показаний, связанных с цифровыми доказательствами, на месте происшествия — при дополнении статьи 132 УПК четвертой частью (акт Парламентского института исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса от 24 сентября 2025 года № 9/dn-191). Внедрение этих предложений способствует расширению возможностей дистанционной проверки достоверности показаний с помощью цифровых технологий;

предложения об обозначении цифровых доказательств как вида доказательств, установлении порядка осмотра электронных данных, признании недопустимыми доказательствами электронных данных, полученных без участия специалиста при проведении следственных действий по осмотру, обозначении электронных данных как объекта осмотра были использованы при внесении изменений и дополнений соответственно во вторую часть статьи 81 УПК, первую часть статьи 89 УПК, четвертую часть статьи 951 УПК, первую часть статьи 135 УПК, а также первую и вторую части статьи 140 УПК (акт Генеральной прокуратуры от 24 декабря 2024 года).

Реализация этих предложений способствует укреплению процессуального статуса цифровых доказательств и расширению возможностей их использования в процессе расследования;

предложения о внедрении в практику судебно-медицинской экспертизы исследования виртуальной аутопсии были использованы при разработке пункта 11 постановления Президента Республики Узбекистан от 8 сентября 2025 года № ПК-270 «О мерах по дальнейшему совершенствованию судебно-экспертной деятельности и широкому внедрению современных технологий в отрасль» (акт Республиканского научно-практического центра судебно-медицинской экспертизы Министерства здравоохранения от 24 сентября 2025 года № 01-03/1431). Внедрение этого предложения способствует повышению эффективности осмотра и введению новых методов определения причин смерти;

предложения о цифровизации процесса осмотра места происшествия и направлении его через информационную систему «E-ekspertiza», а также организации электронного обмена информацией были учтены при подготовке подпунктов «а» и «б» пунктов 2 и 4 постановления Президента Республики Узбекистан от 8 сентября 2025 года № ПК-270 «О мерах по дальнейшему совершенствованию судебно-экспертной деятельности и широкому внедрению современных технологий в отрасль», а также пункта 37 Программы, утвержденной этим постановлением (акт Республиканского центра судебной экспертизы имени Х. Сулаймановой от 24 сентября 2025 года № 29/1-1341). Внедрение этого предложения способствует дальнейшему упрощению механизмов направления доказательств, полученных в результате осмотра, на экспертное исследование, а также внедрению современных технологий в отрасль;

предложения о совершенствовании следственной практики и законодательства по осмотру, повышении квалификации и переподготовке следователей, обновлении материально-технической базы и информационных систем по осмотру были использованы при разработке нового проекта Инструкции «О порядке принятия первоочередных мер, направленных на предотвращение изменения состояния места происшествия, утраты или уничтожения доказательств», а также проекта Концепции «Перспективы совершенствования следственного действия осмотра в Республике Узбекистан на 2025–2030 годы» (акт Генеральной прокуратуры от 27 октября 2025 года № 15/02-1-2025). Внедрение этих предложений в практику способствует дальнейшему совершенствованию следственной практики и законодательства по осмотру;

предложения о расширении порядка проведения следственных действий, требующих обязательного участия понятых, с использованием средств аудио- и видеозаписи, мониторинге выезда следователей на место происшествия, автоматизации процесса оформления следственных действий и получения их результатов в электронном виде, а также осуществлении онлайн-контроля за следственными действиями были учтены при разработке подпункта «б»

пункта 5 и пункта 10 проекта Указа Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию следственной деятельности и повышению качества расследования» (акт Генеральной прокуратуры от 8 апреля 2025 года). Внедрение этого предложения способствует улучшению уровня раскрываемости преступлений за счет повышения надежности фиксации доказательств при осмотре и обеспечения прозрачности;

предложение о внедрении многофункционального программного обеспечения «E-tergov» с целью цифровизации осмотра места происшествия и сбора доказательств, а также использовании искусственного интеллекта через специальные «планшеты» было использовано при разработке пунктов 1, 3, 5 и 6 «Дорожной карты» «О создании и внедрении в практику программного обеспечения «E-tergov» (акт Генеральной прокуратуры от 20 января 2025 года). Реализация этого предложения способствует расширению возможностей установления истины по уголовным делам за счет цифровизации процесса расследования, повышению качества следственных действий с использованием современных технологий и доведению их до уровня международных стандартов;

предложение о том, что неприкосновенность жилища и иного недвижимого имущества гарантируется законом, и никто, кроме случаев, предусмотренных законом, не может проникать в жилище или иное недвижимое имущество другого лица против его воли, было использовано при разработке статьи 12 проекта УПК в новой редакции (акт Генеральной прокуратуры от 19 ноября 2024 года). Внедрение этого предложения способствует повышению возможностей защиты конституционных прав на неприкосновенность жилища при проведении следственного действия осмотра;

предложение о том, что в процессе осмотра изъятию подлежат только предметы, которые могут иметь отношение к делу, или предметы, не связанные с уголовным делом, но запрещенные или имеющие отношение к другому преступлению, и об этом должно быть указано в протоколе, было использовано при разработке шестой части статьи 167 проекта УПК в новой редакции (акт Генеральной прокуратуры от 19 ноября 2024 года). Внедрение этого предложения способствует укреплению основ обеспечения законности при проведении следственного действия осмотра.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования обсуждены на 5 научно-практических конференциях (3 международных, 2 республиканских).

Опубликованность результатов исследования. По теме диссертации опубликовано всего 23 научные работы, в том числе: 2 монографии, 16 научных статей в журналах, рекомендованных ВАК для публикации основных научных результатов диссертации, из них 14 в национальных и 2 в международных журналах, 5 статей и тезисов на конференциях, из них 2 в национальных, 3 в зарубежных.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, включающих 14 параграфов, заключения, списка использованной литературы и приложений. Объем диссертации составляет 260 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть; I part)

1. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракати далилларни тўплаш усули сифатида: назарий ва амалий таҳлил. Монография./А.Х.Имомназаров, – Т.: Dimal нашриёти. 2024. – 232 б.
2. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш институтини такомиллаштириш муаммолари. Монография./А.Х.Имомназаров, – Т.: Dimal нашриёти. 2025. – 352 б.
3. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald, № 1 (2024). – Б. 70-77.
4. Имомназаров А.Х. Жиноят процессида кўздан кечириш: Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар қонунчилиги қиёсий-ҳукукий таҳлили // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald, № 4 (2024). – Б. 69-78.
5. Имомназаров А.Х. Жиноят процессида кўздан кечириш институтининг ривожланиш тарихи // Жамият ва инновациялар, 5(12/S). – Б. 299–312.
6. Имомназаров А.Х. Кўздан кечиришда замонавий технологиялар имкониятларини қўллаш муаммолари таҳлили // Жамият ва инновациялар. Special Issue – 01 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 127-138.
7. Имомназаров А.Х. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятлари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Issue – 6 № 1 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 44-57.
8. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 11 (2024) / ISSN 2181-1415. – Б. 541-554.
9. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид халқаро стандартлар таҳлили // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 10 (2024) / ISSN 2181-1415. – Б. 646-653.
10. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш жараёни ва натижаларини қайд этиш билан боғлиқ муаммолар таҳлили // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Issue – 5 № 5 (2024) / ISSN 2181-1415. – Б. 308-318.
11. Имомназаров А.Х. Хорижий мамлакатлар қонунчилигида кўздан кечириш билан боғлиқ нормалар таҳлили // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 02 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 292-303.
12. Имомназаров А.Х. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида кўздан кечириш институтини такомиллаштириш истиқболлари // Жамият ва

инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 03 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 84-96.

13. Имомназаров А.Х. Тергов ҳаракатлари тизимида кўздан кечиришнинг ўрни ва бошқа тергов ҳаракатлари билан ўзаро нисбати таҳлили // Ҳуқукий тадқиқотлар журнаלי, 10-жилд, 10-сон (2025) ISSN 2181-9130. – Б. 103-112.

14. Имомназаров А.Х. Жиноят процессида кўздан кечириш тушунчаси, вазифалари ва ўзига хос хусусиятлари. // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Issue – 6 № 3 (2025) / ISSN 2181-1415. – Б. 527–539.

15. Имомназаров А.Х. Кўздан кечиришга оид қонунчилик нормаларини такомиллаштириш истиқболлари // Ўзбекистон терговчиси илмий-амалий юридик журнал, Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, № 3 (10) 2025. – Б. 3-6.

16. Имомназаров А.Х. Кўздан кечиришда рақамли технологиялар имкониятларидан фойдаланиш истиқболлари // Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Ахборотномаси, №3(63) 2025. – Б. 20-23.

17. Imomnazarov A.X. Unique aspects of object and document examination in criminal investigations // World Bulletin of Management and Law, Volume 36, 2025. – Pages 44-49.

18. Imomnazarov A.X. Analysis of problems related to participants of the crime scene inspection in criminal cases // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. ISSN Online: 2771-8948. Website: www.ajird.journalspark.org. Volume 30, July – 2024. – Pages 56-64.

II бўлим (II часть; II part)

19. Имомназаров А.Х. Особенности осмотра цифровых данных в уголовном процессе: проблемы и перспективы // Современные научные исследования: проблемы, тенденции, перспективы. Сборник научных трудов по материалам XXVII Международной научно-практической конференции. – Анапа: Изд-во «НИЦ ЭСП» в ЮФО, 2024. – С. 56-60.

20. Имомназаров А.Х. Процессуальные аспекты составления протокола осмотра в уголовном процессе // Фундаментальные научные исследования: теория и практика. Сборник научных трудов по материалам XXVII Международной научно-практической конференции. – Анапа: Изд-во «НИЦ ЭСП» в ЮФО, 2024. – С. 5-10.

21. Имомназаров А.Х. Миллий қонунчиликда рақамли маълумотларни кўздан кечириш тартибини белгилаш муаммолари // Янги Ўзбекистон: илмий тадқиқотлар. Материаллар тўплами. 1-қисм. – Тошкент: «Tadqiqot», 2024. – Б. 13-15.

22. Imomnazarov A.Kh. Types of investigative inspection // International scientific and practical conference “Cutting edge-science”. – Shawnee, USA: Primedia E-launch LLC, 2025. – Pages 112-118.

23. Имомназаров А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг бошқа тергов ҳаракатлари билан алоқаси // Инновации и экология: научные подходы к устойчивому будущему Республики Узбекистан. Сборник материалов Республиканской научно-практической конференции. – Ташкент, 2025. – Б. 55-60.

Автореферат “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ахборотномаси” журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босишга рухсат этилди: 14.10.2025 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, “Times New Roman”
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3,2. Адади: 100. Буюртма: № 93.
Тел (99) 832 99 79; (99) 817 44 54.
“IMPRESS MEDIA” МЧЖ босмахонасида босилди.
Тошкент ш., Яккасарой тумани, Қушбеги кўчаси, 6-уй.